

Speelmogelijkheden van de Rederijderskamer *De Goudbloem*
uit Sint-Niklaas

Op basis van *De heylighe Genoveva* uit het zeventiende-eeuwse
verzamelhandschrift K.O.K.W. (nr. 269)

Sofie Moors

Promotor: prof. dr. Hubert Meeus
Assessor: dr. Johanna Ferket

Aan mijn overleden moeder Els Mestdagh, architecte en kunsthistorica.

Negatief positief maken is levenskunst. En wij leven voor de kunst, anders is het leven ondraaglijk.

Abstract

Deze scriptie heeft als doel een eerste licht te werpen op een Vlaams topstuk, het zeventiende-eeuwse rederijkershandschrift van *De Goudbloem* uit Sint-Niklaas (K.O.K.W., nr. 269). Meer bepaald onderzoekt deze scriptie de speelmogelijkheden van de kamer aan de hand van een toneelstuk uit het handschrift, *De heylighe Genoveva ofte herkende onnoselheyt* (116v-155v). Dit stuk is vergezeld van een regieaanwijzing en een schets van het podium. Deze scriptie omvat een diplomatische uitgave van die ‘Instructie hoedaenich t Spel vande H. Genoveva dient verthoont te worden’ (113r-116r) en een driedimensionaal model van het podium. Aan de hand van deze componenten, maar ook de speeltekst, de (regie)aanwijzingen hierin en secundaire literatuur, maakte ik een hypothetische reconstructie van de voorstelling. Op die manier verkreeg ik meer inzicht in de speelmogelijkheden van *De Goudbloem*, die wellicht binnenskamers, mogelijk in haar gildehuis *De Gouden Arend*, een podium ter beschikking had. Dit podium was zonder al te veel technische extra’s maar wel met een aantal bijzondere decoraties. Ook hadden de Goudbloemisten allerlei kostuums voorhanden en wisten ze *special effects* als gedonder en bliksem op de scène te brengen. In de speeltekst zelf staan geen al te specifieke of complexe regieaanwijzingen. De instructie echter, die bijzonder gedetailleerd beschrijft hoe personages wandelen, liggen en spreken, werpt een nieuw licht op de opvoeringsmogelijkheden.

Sleutelwoorden: *De Goudbloem*, Sint-Niklaas, theater, handschrift, geschiedenis, Genoveva, decor, kostuums

Woord vooraf

Deze masterthesis over het rederijkershandschrift van de kamer *De Goudbloem* is het eindresultaat van mijn studie Taal- en Letterkunde aan de Universiteit Antwerpen. Dit was niet gelukt zonder mijn promotor, professor Hubert Meeus. Veel dank voor de begeleiding en de constructieve feedback. Dankzij dit interessante onderwerp heb ik enorm veel plezier beleefd aan het schrijven van mijn masterscriptie. Daarnaast wil ik graag Ronny de Mulder bedanken, bij wie ik terecht kon met al mijn inhoudelijke vragen en die me heel wat bronnen bezorgde. Ook de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas moet ik bedanken om mij te ontvangen in hun leeszaal in Sint-Niklaas. Veel dank ook aan Rudy Nuyts, die mij enorm heeft geholpen met taalkundig advies gedurende mijn opleiding. Mijn broer, Antoon, dank ik voor het helpen bij de 3D-tekeningen van het podium van Sint-Niklaas en voor het ontwerpen van de toneelfiguren. Mijn vrienden en studiegenoten, in het bijzonder Pim, Steff en Louise, bedank ik voor de nodige ontspanning en voor de studiedagen in de bibliotheek. Als laatste verdient mijn vader een vermelding. Ik bedank hem voor een goede portie zelfrelativering, mijn culturele opvoeding en zijn appreciatie voor kunst.

Speelmogelijkheden van de Rederijkerskamer *De Goudbloem* uit Sint-Niklaas

Op basis van *De heylighe Genoveva* uit het zeventiende-eeuwse verzamelhandschrift

Inhoud

Abstract	4
Woord vooraf	5
Inhoud.....	6
1. Inleiding.....	7
1.1. Aanleiding & aanpak.....	7
1.2. Vlaams topstuk.....	8
2. Rederijkerskamer <i>De Goudbloem</i> in Sint-Niklaas	9
3. Oorspronkelijke opvoering.....	11
3.1. Samenvatting <i>De heylighe Genoveva ofte herkende onnooselheyt</i>	11
3.2. Diplomatische editie instructie	19
3.2.1. Wijze van uitgave	19
3.2.2. Transcriptie.....	20
3.3. Opvoeringslocatie.....	26
3.4. Podium & decor.....	31
3.5. Kostuums & accessoires.....	34
3.6. Hypothetische reconstructie	38
4. Conclusie	45
5. Bibliografie.....	46
7. Appendix inhoudstafel handschrift.....	51

1. Inleiding

1.1. Aanleiding & aanpak

In mijn derde bachelor Nederlands aan de Universiteit Antwerpen volgde ik het vak ‘Oefeningen in de Taal- en Letterkunde’. Hiervoor maakte ik een hypothetische reconstructie van de oorspronkelijke opvoering en het podium van Bredero’s *Moortje* (1617). Gepassioneerd en geïnspireerd door de disciplines theater en architectuur, en hun samenvloeien in theaterarchitectuur, wou ik voor de afronding van mijn studie graag een gelijksoortig project uitwerken.

Via professor Hubert Meeus, die destijds dat opleidingsonderdeel doceerde, vernam ik dat er een bijzondere bron over de rederijderskamer *De Goudbloem* uit Sint-Niklaas bestaat. De kamer bewaarde haar toneelstukken in een soort register. Dit zeventiende-eeuwse verzamelhandschrift is bovendien een Vlaams topstuk dat tot dusver nog niet onderzocht is (K.O.K.W., nr. 269). Samen met professor Meeus trok ik naar de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas in Sint-Niklaas, die het archief van *De Goudbloem* bewaart. In dit archief vonden we naast het handschrift, ook nog een resolutieboek en enkele rekeningen van de kamer. Om dit onderzoeksmateriaal gemakkelijker te kunnen bestuderen, namen we er foto’s van en stelde ik een inhoudstafel op van het handschrift (zie appendix).

Eén toneelstuk uit het handschrift, *De heylighe Genoveva ofte herkende onnoselheyt* (116v-155v), van Anthonius Wouthers uit 1664, sprong meteen in het oog. Dit stuk bevat een – voor die tijd uitzonderlijke – ‘Instructie hoedanich ’t spel van de H. Genoveva dient vertoont te worden’ (113r-116r) en een plattegrond van het podium. De handleiding beschrijft erg gedetailleerd de spelwijze: zowel voor de kledij als voor de posities op de scène en de *special effects* krijgen we instructies.

Aan de hand van deze ongepubliceerde handleiding, schets van het podium, rekeningen en het resolutieboek van de kamer, maar ook met behulp van secundaire literatuur, tracht ik de speelmogelijkheden van *De Goudbloem* af te leiden.¹ Meer specifiek probeer ik in deze scriptie de oorspronkelijke opvoering van het bovengenoemde toneelstuk *De heylighe Genoveva* te reconstrueren.

¹Naast het boek met lofdichten en toneelstukken is er ook nog een resolutieboek (K.O.K.W A 297) waarin officiële besluiten werden vastgelegd, vooral onderhouden door J^r Frans-Joseph Sanchez de Castro y Toledo, sinds 1728 hoofdprins (Billiet 1873-1875, 327, 337; Snellaert 1846, 300; Van Driessche 2011, 78).

Op basis van secundaire literatuur en archiefonderzoek schreef ik een algemene inleiding over *De Goudbloem*. Vervolgens vatte ik het toneelstuk *De heylighe Genoveva* samen op basis van het systeem van Hummelen. Ook maakte ik een integrale, diplomatische uitgave van de ‘instructie’ uit het handschrift. Met behulp van de theatertekst, de toneelaanwijzingen hierin en de transcriptie van de instructie, begon ik aan de reconstructie van de voorstelling.

Een aantal vragen bleef echter nog onbeantwoord: Waar stond dit podium? Hoe groot was het? Welk decor was er? Welke kledij droegen de acteurs en welke *special effects* creëerden ze op scène? Via archiefonderzoek bracht ik de verschillende opvoeringslocaties van *De Goudbloem* in kaart. Aan de hand van de oppervlakte van de hypothetische speelzaal was het mogelijk de grootte van de scène in te schatten. Om het podium optimaal te kunnen bestuderen, reconstrueerde ik het in de vorm van een driedimensionaal computermodel (De Paepe 2011, 25). De kledij en accessoires toetste ik aan kostuumboeken die de zeventiende-eeuwse mode in beeld brengen.

In deze scriptie vloeien dus verschillende elementen, waaronder archiefonderzoek, teksteditie en literatuurstudie, samen. Op basis van al deze componenten, geef ik een hypothetisch beeld van een aantal cruciale scènes uit *De heylighe Genoveva*. Door de beperkte omvang van een scriptie is het helaas niet mogelijk het handschrift of archief verder uit te spitten. Bijgevolg is verder onderzoek vereist. De volledige inhoudstafel van het handschrift in de appendix en ook de volgende paragraaf werpen wel al een eerste blik op dit Vlaamse topstuk.

1.2. Vlaams topstuk

Op 10 oktober 2013 besloot de minister van Cultuur in het kader van het Topstukkendecreet het zeventiende-eeuwse verzamelhandschrift (Inv. Nr. 269) uit Sint-Niklaas toe te voegen aan de topstukkenlijst Vlaanderen (2014).² Dit handschrift omvat afschriften van toneelstukken en lofdichten, en capteert op die manier het repertoire van een rederijderskamer die niet tot de centrumsteden behoorde. Kristof Van Remoortere (2014, 4) stelt dat het handschrift bijgevolg waardevol is voor het lokale collectieve geheugen. De bewerkingen van voornamelijk Antwerpse toneelstukken vertellen ons iets over de receptie van toneel in provincies en kleinere kamers. Onder deze bewerkingen vinden we bovendien twee spelen van Willem Ogier terug, een vooraanstaande Antwerpse rederijker en toneelschrijver. Van Remoortere (2014, 4) besluit dat het handschrift “[...] een ijkwaarde vormt in de studie naar de receptie van rederijdersspelen

²Archief van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas (Sint-Niklaas), nr. 269. Deze kamer mag niet verward worden met de rederijderskamer *De Goudbloem* uit Antwerpen (De Paepe 2011, 89).

uit de centrumsteden in de provincies in het algemeen, en de receptie van het werk van bijvoorbeeld Ogier in het bijzonder.”

In het resolutieboek staat genoteerd: “Den 6 february 1673 schafte het Gilde zich eenen boek aen, waerin alle de vertoonde spelen zouden worden opgeschreven” (Billiet 1873-1875, 338; Snellaert 1846, 306). Billiet (1873-1875, 357) spreekt ook over dit zogenaamde ‘Register’ waarin toneelstukken en lofdichten zijn afgeschreven: “Wij stellen ons voor later nog sommige bijzonderheden uit dat boek mede te deelen” (Billiet 1873-1876, 359). Dat voornemen bleef destijds uit, maar deze scriptie wil dat nu gedeeltelijk inlossen.

2. Rederijkerskamer *De Goudbloem* in Sint-Niklaas

De Goudbloem is vermoedelijk de vroegst ontstane culturele vereniging in Sint-Niklaas en duikt voor het eerst op als de ‘Rethorisiënen van Temssche ende Sente Niclaus’ bij haar deelname aan de kermisommegang in Dendermonde in augustus 1529 (Van Bruaene 2004; Van Bruaene 2008, 108; Vermeire 1999, 39). Wanneer de kamer precies is opgericht, is onzeker. Ze zou al gesticht zijn op 10 januari 1521 op bevestiging van Karel V, maar de oorkonde is niet meer te vinden, waardoor sommige schrijvers dit in twijfel trekken (De Potter & Broeckaert 1975, 142; Snellaert 1846, 303; Van Der Haeghen e.a. 1891-1923, 145). Andere bronnen vermelden dan weer 10 januari 1536. De akte van deze datum stelt dat de kamer ‘voortijts’ al bestond, wat wel doet vermoeden dat ze inderdaad al ouder was (Billiet 1873-1875, 330-331; De la Serna Santander 1809, 165; De Potter & Broeckaert 1975, 143; Pauwels 1918, 344; Van Broeck [1985]; Van Elslander 1968, 55; Vanistendael 2011, 226). Volgens Bevel (1887, 4) is de kamer dan weer op 26 februari 1536 gesticht. In die akte uit 1536 liet het gezelschap zijn streven naar integratie in de bredere rederijkersnetwerken blijken door aan *De Fonteine* uit Gent een doopbrief te vragen. Michel van Landeghem, de Prins en Thierry/Dierick Maes, de Deken, [...] “remontrant qu’ils désireraient continuer comme ils faisaient ci-devant à s’occuper du noble art de la rhétorique, sollicitant à ces fins d’être confirmés et baptisés comme chambre de rhétorique [...]” (De Schoutheete de Tervarent 1872, 54; Van Bruaene 2008, 108). Uiteindelijk doopte *De Fonteine* de kamer op 10 februari 1537.

Onder de regering van Filips II veroorzaakten godsdiensttwisten een achteruitgang van de rederijkerskamers. Eenmaal de rust in het land was teruggekeerd, bloeide *De Goudbloem* als voorheen (Vermeire 1999, 39). Zo werd de kamer in 1610 door *De Fonteine* als hoofdkamer van het Land van Waas erkend, waardoor ze zelf het recht kreeg nieuwe kamers te dopen (Billiet 1873-1875, 331; Snellaert 1846, 302; Van Bruaene 2008, 101, 179). In 1611 doopte ze meteen

de kamer *De Roode Roos* van Elversele en *De Vlasbloem* in Nieuwkerken-Waas (Snellaert 1846, 302-304; Van Bruaene 2008, 179). Op die manier droeg *De Goudbloem* bij aan de uitbouw van een actief rederijkersnetwerk in het Land van Waas (Van Bruaene 2008, 179). Uiteindelijk kende het Waasland negen rederijderskamers: die van Sint-Niklaas, Lokeren, Stekene, Temse, Rupelmonde, Waasmunster, Beveren, Nieuwkerken en Elversele. Sint-Niklaas vormde het epicentrum van dit regionale rederijkersnetwerk (Snellaert 1846, 300-302; Van Bruaene 2008, 108).

Afb. 1 *Blazoen De Goudbloem*. Persoonlijk toegestuurd door Ronny de Mulder, 25/10/18.

Dat *De Goudbloem* de hoofdkamer was, zien we aan haar blazoen: het kindje Jezus wordt omgeven met een krans van bloemen en planten die de negen kamers in hun schild voeren (afb. 1). Er vallen vijftien druppels uit de wolken en boven op het schild is de naam van Jezus omringd door lichtstralen. Het kind zit op een rood kussen in een groen veld en houdt in de rechterhand een goudbloem en in de linker een rol met de kenspreuk van de kamer (Billiet 1873-1875, 328; De Schoutheete de Tervarent 1872, 54; Schotel 1864, 276; Snellaert 1846, 300-301).³ Die spreuk was ‘Simpel van Sinnen’, nadien aangepast naar ‘Prudens simplicitas’ en soms ook wel vindbaar als ‘Behouden van zinnen’ of ‘Behouden simpel van sinnen’. *De Goudbloem* stond onder de aanroep ‘Den soeten naem Jésus’ (Van Der Haeghen e.a. 1891-1923, 145).

Op 12 november 1939 stichtte de Toneelmaatschappij *Vriendenbond* (1885) in Sint-Niklaas opnieuw de aloude rederijderskamer. Op die datum overhandigde *De Fontaine* uit Gent het ‘Charter van Heroprichting’ (Van Broeck [1985]).

³Snellaert neemt deze beschrijving van het blazoen over uit het resolutieboek. In dat origineel (K.O.K.W, A 297) vinden we deze op 9r [eigen nummering].

3. Oorspronkelijke opvoering

Om de oorspronkelijk opvoering te reconstrueren is het belangrijk te kijken naar de tekst en de (regie)aanwijzingen die we hierin vinden. Elke toneeltekst is namelijk ‘een reflectie van wat werd opgevoerd’ (De Paepe 2011, 52). Daarom volgt eerst een samenvatting van *De heylighe Genoveva*.

3.1. Samenvatting *De heylighe Genoveva ofte herkende onnooselheyt*

De heylighe Genoveva is een werk van de Antwerpse advocaat Anthonius Franciscus Wouters uit 1664. Het was in zijn tijd erg beroemd: Wouters zou met zijn *Genoveva* de geschiedenis ingaan als de auteur van een van de populairste Nederlandstalige toneelstukken door de late zeventiende, achttiende en zelfs nog negentiende eeuw heen (De Bock 1966, 119; De Paepe 2011, 187). Een samenvatting van de tekst is noodzakelijk: bij de lectuur ontstaat immers de ‘gespeelde ruimte’, een beeld van de ruimte waarin de handeling van het spel zich voltrekt (Hummelen 1982, 10). De meeste auteurs uit de zeventiende eeuw schreven hun toneelteksten voor lokaal en beperkt gebruik of pasten hun tekst aan het podium dat beschikbaar was aan. Zo schreef Wouters regelmatig teksten voor de Antwerpse aalmoezeniers, waaronder ook *De heylighe Genoveva*, voor het eerst opgevoerd in de Aalmoezeniersschouwburg op 21 april 1664 (De Paepe 2011, 56, 187).⁴

De samenvatting gebeurde op basis van het systeem van Hummelen, die kijkt naar de uitgesproken tekst, maar ook naar toneelaanwijzingen in de neventekst (De Paepe 2011, 60; Hummelen 1982, 12). Wouters deelde het stuk op in vijf ‘delen’, ofwel bedrijven, die gescheiden zijn door momenten waarop het toneel leeg is. Bij het opkomen en afgaan van personages vallen scènegrenzen. In *De heylighe Genoveva* vinden we voor nieuwe scènes een onderverdeling in ‘uytkomens’. Daarnaast worden aan het begin van een bepaald spelgedeelte alle personages opgesomd die vanaf dan in dat spelgedeelte optreden, zoals ook de instructie vermeldt: “bedieden de tittelkens de personagien en verschooninghe staende voor het aengaen van tspel”.⁵ *De heylighe Genoveva* combineert dit systeem met directe aanduidingen ‘uyt’, opkomen, en ‘binnen’, afgaan en indirecte aanduidingen zoals aankondigingen van personages die opkomen (118r: ‘mevrouw hy comt daer aen’) of afgaan (121v: ‘vaer wel Lucinde’). Een

⁴Wouters 1664, Google Books: ‘De Heylige Genoveva, ofte herkende onnooselheyt: blij-eyndende treurspel’ [online raadpleegbaar] [22/04/2019]. Ik heb deze druk voor ‘de Antwerpsche Verdoogplaats’ uit 1664 vergeleken met de tekst in het handschrift. Deze verschillen niet veel. Het kan dus dat de rederijkers de tekst uit de druk overschreven. Een vergelijking met andere drukken is wenselijk.

⁵WNT: ‘Bedieden’: ‘Uitleggen, verklaren.’/‘Verschoning’: ‘Onderdeel van een tooneelstuk; scène; bedrijf.’

‘metascène’ betekent dat het toneel leeg is en valt idealiter samen met een nieuw bedrijf, wat bij Wouthers zo goed als altijd het geval is, enkel in het vijfde bedrijf zijn er twee metascènes (De Paepe 2011, 60; Hummelen 1982, 7, 12-13; Hummelen 1985, 4-7). Op 116v in het handschrift vinden we de ‘Persoonagien’ en hun aandeel in versregels. Sifroij en Genoveva, de ‘Palsgraeve’ en ‘Palsgravinne’, zijn de hoofdpersonages met respectievelijk 629 en 652 regels tekst. Lucinda is ‘Staet-Juffrauw’, Golo, ‘Beyonstighde van Sifroij’, Lanfrede, ‘Camerlinck van Sifroij’, Benoni, ‘Soontien van Sifroij en Genoveva’, Drogan, ‘Camerlinck van Genoveva’, Fulco en Adolf, ‘Edelmans van Sifroij’, Stilco en Werner, ‘knechten van Sifroij’ en Mirna, ‘Tooverasse’.⁶ Verder zijn er nog Echo, Geest van Drogan en Gevolgh van Sifroij, dat ‘stom’ is en dus niet spreekt. De instructie stelt dat Drogan en Werner door één persoon gespeeld kunnen worden, ‘ten sy dat men anders doet tot hofs versterckinghe’: als er twee acteurs zijn, kunnen die het decor aanvullen bij de uitbeelding van het hof. Voor sommige tekstregels staat het teken „. Het handschrift verklaart dit niet, maar in een druk lezen we “De regels alwaer dese „ teeckens voor staen, moeten bysonder gesproken, en van de bystaende Vertoonders niet gehoord werden”. Die druk uit 1684 vertelt ons ook dat het stuk zich afspeelt ‘in en rond het Hof van Trier’ (Wouthers 1684, A2).⁷

⁶WNT: ‘Palensgrave’: een grootwaardigheidsbekleeder aan het hof/‘Staatjuffer’: gevolg van een adellijke of aanzienlijke vrouw/‘bejonstigen’: bijvorm van *Begunstigen*/‘camerline’: kamerheer.

⁷Wouthers (1684) [Google Books] [online raadpleegbaar] [25/04/2019]

Aanwijzingen auteur 1,2,3... expliciete aanduiding: ‘eerste uytkomst’... a, b, c,... ‘uyt’, ‘binnen’	Samenvatting	Eigen nummering Metascènes /Scènes binnen metascène Scènes totaal
I, 1 (117r-118r) ‘Wat’s dit?’ – ‘int harnas staen’	De gravin Geneveva schrikt ’s nachts op. Ze hoort alle tekenen van een oorlog, zoals geschreeuw en de paarden van de vijand. Haar staatsjuffrouw, Lucinda, wil haar kalmeren. Ze legt uit dat er geen vijand op de wallen is, maar dat haar man Sifroij, de graaf, en zijn vrienden de Franse vorst steunen in het gevecht tegen de Turken. Geneveva wil Sifroij, die voor lange tijd weg zal zijn, tegenhouden met haar tranen. Terwijl Lucinda haar probeert te bedaren, ziet ze hem.	(1a-1)
I, 2 (118r-121v) ‘Mevrouw’ – ‘vaer wel ludind’	Geneveva vreest dat Sifroij haar zal verlaten, waarop hij toegeeft dat ‘de min’ hem bij haar houdt, maar ‘den moedt hem int velt roept’. Geneveva is zo verdrietig dat ze flauwvalt in zijn armen. ⁸ Hierop slaat de graaf in paniek. Hij besluit toch te blijven en doet zijn krijgssuitering uit. Het verval van het christendom baart hem echter wel zorgen. Die angst slaat ook over op Geneveva. Ze laat haar verstand boven haar gevoel spreken en zet hem zijn helm terug op: “gods liefde gaet voor mij”. De gravin wil ook gaan strijden, maar Sifroij vindt dat in haar toestand geen slim idee. Geneveva is immers zwanger van zijn kind. Uiteindelijk stemt ze in om aan het hof te blijven. Ze geeft de graaf een sluier mee ter bescherming. Golo, de rechterhand van Sifroij, krijgt het ambt van leidsman zolang de graaf aan het front is. Golo aanvaardt deze taak, maar vraagt zich terzijde wel af hoe hij zijn lusten zal verbergen. Golo heeft namelijk gevoelens voor de gravin, voor wie hij nu zal moeten zorgen. Adolf en Fulco, twee edellieden, zullen Golo ten dienste staan als kamerheren. Geneveva staat er echter op dat Drogan die positie van kamerheer ontvangt. Drogan zou Sifroij bijstaan in het gevecht, maar door Geneveva’s smeekbede blijft hij dus aan het hof. Bijgevolg moet, in de plaats van Drogan, Lanfrede meegaan naar Frankrijk. Lanfrede, de kamerheer van Sifroij, is hier niet mee opgezet. Hij moet daardoor zijn geliefde Lucinda verlaten. Fulco en Adolf voelen zich dan weer verstoten door Geneveva, die Drogan verkiest boven hen. Tijdens dit gekibbel, neemt Sifroij afscheid van Geneveva. Hij kust haar, waarop Golo terzijde zijn jaloezie uit.	(1b-2)
I, a (121v) ‘vrau’ – ‘schoonheynt mint’	Terwijl Geneveva haar moedige man Sifroij ophemelt, uit de verblinde Golo terzijde zijn liefde voor haar.	(1c-3)
II, 1 (121v-122r) ‘min’ – ‘lyden’	Golo voelt een onweerstaanbare drang naar Geneveva en bedenkt daarom een list om haar weg te krijgen bij Sifroij. Hij zal hun brieven aan elkaar verbergen. Op dat moment ziet hij ‘sijn min’ Geneveva aankomen.	(1a-4)
II, 2 (122r-125r) ‘och Golo’ – ‘o! godt...’	Geneveva vreest dat Sifroij in het gevecht gestorven is. Ze zag zijn lijk in een droom en krijgt geen antwoord op haar brieven. Daarom dicteert ze Golo nogmaals een brief ter attentie van Sifroij. Maar tijdens het schrijven, is Golo afgeleid en noteert hij zijn eigen minnepijn. Wanneer de gravin de brief naleest,	(1b-5)

⁸Normaal geldt flauwvallen ook als afgaan. Toch begint hier geen nieuwe scène, aangezien Geneveva onmiddellijk opnieuw spreekt.

	doet hij alsof zijn neus bloedt. De brief vertelt over het Hof van Trier dat haar tot graf dient en hun zoon Benoni die ondertussen geboren en gedoopt is. Nadien volgt echter Golo's liefdestirade waarin hij vraagt om Sifroij te verstoten. Genoveva scheldt hem uit en verscheurt de brief. Ze zal de graaf op de hoogte brengen, maar Golo vreest niets. Hij is God al lang vergeten. Uit wraak 'bekent' Golo dat haar droom wel werkelijkheid was en dat Sifroij gestorven is, vermoeid door Turken te vermoorden. Genoveva schreeuwt het uit en vraagt herhaaldelijk of Sifroij echt het leven liet.	
II, 3 'Mevrau' – 'dit schrift eens lezen' (125r-125v)	Lucinda komt aan met een brief en de sluier van Sifroij. Voor Genoveva is dit de bevestiging van zijn dood: ze gaf hem immers deze doek bij zijn vertrek naar het front. Lucinda verzekert haar echter dat de graaf nog leeft. Ze raadt Genoveva aan de brief te lezen, maar die weigert. Golo moet toegeven dat zijn aanslag is mislukt, aangezien hij ziet dat de tekst van Sifroij's hand is. Lucinda haalt Drogan, de kamerheer, erbij.	(1c-6)
II, a (125v-126v) 'Mijn Lieve Genoveva' – 'minst u graf'	Genoveva leest in de brief dat Sifroij tevergeefs op antwoord wacht. Genoveva is woedend: ze beseft nu dat Golo haar brieven heeft achtergehouden. Op zijn beurt beschuldigt Golo Genoveva. Volgens hem heeft ze, gedreven door geile lust, van Drogan, haar slaaf, een heer gemaakt. Genoveva slaat hem in het gezicht en vlucht. Golo volgt haar met zijn degen.	(1d-7)
II, b 'Verduyvelde Gravin' – 'verdruck' (126v-127r)	Golo's liefde is uitgeblust. Hij wil Genoveva vermoorden en bedenkt daarom een list. Hij zal Drogan naar haar rustplaats lokken. Door het hof op dat moment in haar slaapkamer bijeen te roepen, zal iedereen denken dat hij haar minnaar is. Golo wil dat haar eigen man, Sifroij, haar zal straffen.	(1e-8)
II, 4c (127r-129r) 'mijn heer' – 'vreden'	Op bevel van Drogan vallen de edellieden Adolf en Fulco Golo aan. Ze eisen zijn degen op en slaan hem in de boeien. Op dat moment beseffen Adolf en Fulco dat Drogan eigenlijk hun plaats innam als kamerheer. Hun gemoed slaat om en ze besluiten niet Golo, maar Drogan te vermoorden. Ze kiezen dus de kant van Golo, met wie ze zullen samenspannen. Golo wil nog een stap verder gaan en de gravin ombrengen. Adolf en Fulco twijfelen, maar zijn uiteindelijk overtuigd. Golo licht zijn plan toe: wanneer Drogan 's nachts om zijn degen komt, zullen ze een zakdoek in zijn mond steken en hem naar Genoveva's slaapkamer brengen. Fulco zal zijn kledij in de inkom op haar stoel hangen. Dan zullen ze hem in zijn hemd op haar bed doorsteken. Wanneer het hof de halfnaakte Drogan op haar bed ziet liggen, trapt het in het misbruik. Tijdens het smeden van deze snode plannen komt Drogan aan met Lucinda, waarop Golo, Fulco en Adolf zich snel verbergen.	(1f-9)
II, 5 (129r-130r) 'Vaer wel mijn' – 'sijn edelieden'	Drogan verklaart zijn liefde aan Lucinda, die echter gevoelens heeft voor Lanfrede, de kamerheer van Sifroij. Drogan vertelt met trots hoe hij de rol van Golo innam en Genoveva nu dient. Golo en Fulco, die zich verborgen hebben, geven terzijde snedige commentaar. Drogan omhelst Lucinda, maar ze vertrekt wanneer ze zijn edellieden ziet.	(1g-10)
II, d (130r-130v) 'vaer wel mijn weerde' – 'dringen'	De edellieden Adolf en Fulco doen alsof ze het zwaard van Golo opeisen. Drogan, die denkt dat ze zijn bevel volgen, beveelt Golo te luisteren. Maar wanneer Drogan opschept over zijn functie als opperhoofd, spannen Adolf en Fulco, zoals afgesproken, samen met Golo. Ze overvallen Drogan, steken een zakdoek in zijn mond en trekken zijn kleren uit. Dan dragen ze hem in de slaapkamer van Genoveva.	(1h-11)

II, 6 (130v) ‘Godt! Wats dit?’ – ‘kom’	Genoveva schreeuwt om hulp terwijl ze Drogan op het bed doorsteken. Adolf roept het hof bijeen.	(1i-12)
II, 7e (131r-131v) ‘wats dit?’ – ‘ledekant’.	De knechten Werner en Stilco zien dat Drogan in het bed van de gravin ligt. Het voelt nog warm aan door het ‘oneerlijke woelen’. Lucinda beseft dat Drogan dood is en Genoveva hem heeft verleid. De gravin voelt zich machteloos en verraden. Adolf verplicht Werner om Genoveva te boeien. Werner en Stilco dragen de dode Drogan binnen. ⁹	(1j-13)
II, f (131v-132r) ‘wonden’-verwaghten’	Golo sluit Genoveva op in haar kamer. Haar vertrek zal haar tot kerker dienen.	(1k-14)
II, g (132r-132v) ‘segh eens, Lucinda’ – ‘kom laet ons naer binnen gaen’	Golo vertelt hoe hij, Adolf en Fulco, Genoveva en Drogan bespioneerden. Op die manier konden ze hen op heterdaad betrappen, waarop Golo hem de doodsteek gaf. Hij zal Sifroij op de hoogte brengen van deze schanddaad. Hij roept iedereen op om naar binnen te gaan.	(1l-15)
III, 1a (132v-134v) ‘Lanfrede hebt gij dan’ – ‘te spreken’	Sifroij komt op met een brief. Wanneer hij leest over het verraad en overspel, wil hij dat Genoveva sterft. Lanfrede vraagt zich terzijde af wat voor choquerends in de brief staat. Sifroij suggereert aan Lanfrede dat Lucinda hem zou bedriegen met Drogan, die ook gevoelens heeft voor Lucinda. Lanfrede moet toegeven dat hij Lucinda dan zou vermoorden. Dan leest Lanfrede de brief van Golo die verhaalt over Genoveva’s zwangerschap. Hij stopt even met lezen, omdat hij denkt dat Genoveva het leven liet tijdens de bevalling. Sifroij beveelt hem verder te lezen. Golo schrijft in de brief over de moord en hoe hij de gravin met haar onecht kind in haar kamer opsloot. Dan jaagt Sifroij Lanfrede weg: Golo is in aantocht.	(1a-16)
III, 2 (134v-136v) ‘mijn heer’ – ‘gaen wij daernaec toe Lanfrede’	Sifroij prijst Golo’s deugd, maar hij kan zijn beschuldigingen niet geloven. Golo legt uit hoe Genoveva Drogan het hoogste ambt gaf en zo van een voormalige kok, een kamerheer maakte. Om Sifroij te overtuigen van zijn gelijk, zullen ze te rade gaan bij een tovenaars. Golo toont het hol waar de oude Mirna woont.	(1b-17)
III, 3 (136v) ‘graef’ – ‘naer haer ongeval’	Lanfrede voegt zich bij de mannen richting het hol. Sifroij wil dat Golo Mirna roept, maar zijn naam moet hij verzwijgen. Daarop zegt Golo dat dat onmogelijk is. Voor iemand die gedachten kan lezen, kan je niets verbergen.	(1c-18)
III, 4 (137r-138v) ‘swygh’ – ‘help, help’	Golo noemt Mirna ‘oude moeder’ waarop ze hem het zwijgen oplegt en naar haar boeken loopt. Mirna kent de echte gang van zaken, maar belooft mee te werken. Ze zal het overspel uit de doeken doen. Ze raadt Sifroij aan te gaan zitten zodat hij niet bezwijkt. Dat weigert hij: hij steunt op zijn gemoed. Op bevel van Mirna zet hij zijn linkervoet in een kring, ontbindt hij zijn linkerkousenband en houdt hij een spiegel vast in zijn rechterhand. Mirna zegt haar gebeden op en Sifroij kijkt in het glas, waarin het overspel verschijnt. Hij gooit de spiegel in twee en loopt Mirna, die naar binnen vlucht, na.	(1d-19)
III, b (138v-139v) ‘sterf duyvelin’ – ‘k volgh graef’	Sifroij wil dat Mirna en Genoveva sterven, waarop Golo en Lanfrede hem proberen te bedaren. Golo moet haar en haar kind verdrinken in een bos. Haar tong moet hij afsnijden als bewijs van haar dood. Sifroij wil dat hij terstond vertrekt, maar telkens slaat de twijfel toe en roept hij Golo terug. Uiteindelijk gaat de graaf met Lanfrede weg om niet meer van gedachten te veranderen.	(1e-20)

⁹In het handschrift is het Fulco in plaats van Stilco die binnengaat, in de druk is het omgekeerd. Volgens mij is het handschrift hier fout en draagt Stilco Drogan mee binnen, aangezien Fulco later nog spreekt.

III, c (139v) ‘palsgraef’ – ‘de heeren comen’	Golo is verwonderd dat de graaf zijn veinzerijen gelooft. Hij ziet de heren komen.	(1f-21)
III, 5d (139v-140r) ‘Segh eens here’ – ‘weder sijn’	Golo vertelt dat hij de gravin moet doden. Lucinda vraagt hoe hij dat precies moet doen. Golo vertelt over de verdrinkingsdood en de poel in het bos. De knecht Werner moet de gravin halen, maar Lucinda wil dit doen. Ze gaat.	(1g-22)
III, e (140r-140v) ‘Nu sal die trotse’ – ‘mijn bevel’	De knechten Werner en Stilco vertrekken naar het bos om Genoveva te doorsteken en haar lichaam met haar zoon in het water te verdrinken. Haar afgesneden tong zal als bewijs dienen.	(1h-23)
III, 6 (140v-142r) ‘Mevrau verschijnt’ – ‘verwecken’	Genoveva verschijnt geboeid met haar zoon Benoni op haar arm. Ze schreeuwt haar onschuld uit. Lucinda neemt afscheid, waarop de gravin haar benadert en haar pasgeboren zoon toont, maar Lucinda is terughoudend. Golo deelt mee dat ook Benoni zal worden verdrinken, waarop Genoveva panikeert. Ze kust de voet van Golo, smekend om medeleven. Zonder genade vertrekken ze en laten Genoveva aan haar lot over.	(1i-24)
III, f (142r) ‘’s waer’ – ‘doodsteek geven’	Genoveva is in het bos. Ze is bedroefd om haar jonge zoon Benoni die zal sterven.	(1j-25)
III, (g) ¹⁰ (142r-143r) ‘mevrau als u’ – ‘Vaer wel mevrouw’	Werner zal de kleine graaf doorsteken, maar hij wil niet en schuift de taak door naar Stilco. Beiden durven Genoveva en haar kind niet te doden. Ze beslissen dat ze zich mag verschuilen in het bos. Ze zullen haar dood veinzen door middel van een hondentong. Ze ontboeien de gravin en vertrekken.	(1k-26)
III, h (143r-144v) ‘Vaer wel’ – ‘staen’	Genoveva legt Benoni aan haar borst, maar ze kan hem niet voeden of te drinken geven. Ze wil hem niet zien sterven en laat hem daarom achter op de aarde. Ze knielt en drinkt uit een beek, waarin ze haar trouwring werpt. Dan spreekt de hemel haar aan, wordt er gezongen en horen we een echo die haar woorden herhaalt. Op dat moment vindt Genoveva Benoni, die door een ree gevoed wordt.	(1l-27)
IV, 1 (144v-146r) ‘hebt gij de schantvleck’ – ‘veynsen’	Sifroj en Golo zijn in het vertrek van Genoveva. Golo bevestigt dat hij hier, op het bed dat nog ruikt naar hete lusten en waar het bloed nog zichtbaar is, de geile kok heeft vermoord. Sifroj is verward: hij moet Genoveva weer beminnen. Hij smeekt om haar te halen, maar Golo zegt dat ze waarschijnlijk al dood is. Uiteindelijk gaat Golo toch, onder druk van de razende die blijft bevelen dat hij haar brengt.	(1a-28)
IV, a (146r-146v) ‘O weldrich vertreck’ – ‘Golo aen’	Sifroj is in een nostalgische bui en mist Genoveva. Op dat moment vindt hij een briefje. Hij leest het gedicht en de brief, waarin staat dat Genoveva onschuldig zal sterven. Dan ziet hij Golo, die al terug is.	(1b-29)
IV, 2 (146v-148r) ‘golo nu laet’ – ‘ick gae met vrees’	Golo brengt de tong van de gravin, niet wetende dat het eigenlijk een hondentong is, in een schotel. De graaf is in paniek en laat Golo de brief lezen. Sifroj heeft wisselende gevoelens van spijt en woede. Hij doorsteekt de tong en wil die met zijn tanden verscheuren. Terwijl Golo nogmaals uitlegt hoe hij het overspel ontdekte, roept de geest van Drogan van binnen ‘ogh’ en volgt er gedonder. Sifroj schrikt en beseft dat dit een teken van God is. Wanneer Golo verder vertelt, roept de geest opnieuw ‘och’ en dondert het. De graaf wacht af hoe dit eindigen zal, maar Golo vlucht bang weg.	(1c-30)

¹⁰Hier is er geen aanwijzing in de tekst voor een nieuwe scène. Werner en Stilco spreken, maar ze zijn in III, e afgegaan. Ze kwamen dus opnieuw op.

IV, b (148r-148v) ‘help godt wat spooock’ – ‘ick word verslaghen’	Sifroij, roepend om hulp, herkent het geraamte van Drogan. De geest leidt Sifroij naar een hoop stenen, wijst met zijn fakkel en verdwijnt met bliksem. De graaf valt flauw. ¹¹	(1d-31)
IV, 3 (148v) ‘Ach ach’ – ‘k’ gae te rust’	Lucinda ziet de graaf verdoofd op de grond liggen. Lanfrede roept om hulp, maar Sifroij ontwaakt al. Hij vertelt over de geest en de hoop beenderen. Lanfrede moet de botten begraven. Dan gaat hij rusten.	(1e-32)
IV, c (148v-149r) ‘sal t doen’ – ‘vaer wel’	Lanfrede wil aandacht van Lucinda, maar zij is niet in de stemming. Ze neemt afscheid.	(1f-33)
IV, d (149r) ‘verstaen’ – ‘vergaen’	Lanfrede zegt vaarwel en gaat ook binnen.	(1g-34)
V, 1 (149r-149v) ‘Lanfrede, t vluchtich ree’ – ‘aen dit wout’	Adolf en Lanfrede zijn met hun windhonden op zoek naar een ree in het bos. Lanfrede hoort trompetgeluid, wat hij als een teken ziet dat de jagers het dier aan het verslinden zijn. Adolf gelooft echter dat het nog vrij rondloopt.	(1a-35)
V, a (149v) ‘Lanfrede waer’ – ‘kom graef’	Sifroij komt op en vraagt aan Lanfrede waar de jacht is. Adolf moet meekomen, maar Lanfrede wil dat ze blijven: misschien zal het beest dit pad inslaan. Toch vertrekken ze.	(1b-36)
V, b (149v) ‘Laet hun het hert’ – ‘betrappen’	Lanfrede is alleen. Zij laten het hert vluchten, terwijl hij zijn hart laat vullen: hij droomt weer over Lucinda. Hij zal morgen met haar trouwen. Op dat moment ziet hij Fulco.	(1c-37)
V, 2 (150r) ‘wat jaeght’ – ‘ick wordt vermoort’	Lanfrede vraagt zich af wat Fulco in het woud doet. Fulco geeft hem een brief uit Trier die hij snel moet lezen. De brief ontmaskert het verraad van Fulco, waardoor hij onbewust zijn eigen ondergang veroorzaakt. Lanfrede kwetst hem meermaals met zijn jachtspriet.	(1d-38)
V, c (150r-151r) ‘o godt, wat naer gekerm’ – ‘ick sterf, aij mij’	Sifroij en de knechten horen Fulco’s gekerm in het bos. Lanfrede toont de brief waarin staat dat Mirna op de brandstapel de onschuld van de gravin en Drogan heeft bekend. Fulco legt uit dat hij uit jaloezie op het hogere ambt van Drogan handelde. Hij vertelt hoe ze hem vermoordden en Genoveva in ijzeren ketens sloten. Sifroij lieten ze nadien in de val lokken door Mirna, de tovenares die door Golo was omgekocht. Sifroij vermoordt Fulco in razernij. ¹²	(1e-39)
V, d (151r) ‘mijn handen’ – ‘ontsnappen’	Sifroij wil Golo en Adolf ook vermoorden. Lanfrede en zijn gevolg moeten naar het bos om hen te zoeken. Ze gaan binnen met de dode Fulco.	(1f-40)
V, e (151r-151v) ‘smoort’ – ‘doorsteken’	Sifroij zakt radeloos neer op de aarde. Hij vindt zichzelf een kinderbeul en wil dood. Maar eerst zal hij wraak nemen. Wanneer hij de trompetten hoort, gaat hij naar binnen. ¹³	(1g-41)
V, 3 (151v-152v) ‘mijn moeder wat is dat dat’ – ‘k sien ginder jmant komen’	Benoni leeft ondertussen zeven jaar met zijn moeder in het bos. Hij is moedig door het vaderlijke bloed dat in zijn aderen stroomt. Benoni wist niet dat hij een vader had. Genoveva twijfelt dan ook of ze dit een vader of een dwingeland moet noemen. Ze begint te wenen bij de gedachte aan Sifroij en de verrader Golo. Benoni wil die verrader met zijn boog doodschieten en zijn vader gaan zoeken, maar Genoveva weigert. De natuur is een veiliger oord. Wanneer ze plots iemand horen, vluchten ze hun hol binnen.	(2a-42)
V, f (152v-154r) ‘heb ick hier niet een’ – ‘benoni: ick gae’	Het is Sifroij, hij is in het bos. Hij hoort een kinderstem vanuit het hol. Hij vraagt hen naar buiten te komen, maar Genoveva’s eerbaarheid belet haar om	(2b-43)

¹¹Normaal wordt flauwvallen als ‘afgaan’ beschouwd, maar aangezien hij op de scène blijft liggen, kies ik hier toch niet voor een nieuwe metascène.

¹²Sterven wordt ook als ‘afgaan’ beschouwd, vandaar dat hier een nieuwe scène begint.

¹³Hier is wel een nieuwe metascène, aangezien de scène leeg is en er een sprong in tijd is.

	<p>uit te treden. Sifroij werpt daarop zijn jagersrok naar binnen. Benoni en de gravin, met de rok voor haar schoot, komen naar buiten. Geneveva veinst dat ze Sifroij niet herkent. Ze vertelt wel dat ze van adel is en wat haar is overkomen. Sifroij beseft dat hij iets gelijkaardigs heeft meegemaakt, waardoor Geneveva niet meer kan liegen en haar identiteit bekend maakt. Sifroij, door het dolle heen, kust Benoni. Moeder en zoon vertellen hoe een ree hen voedde. Sifroij wil het beest belonen, waarop Benoni het dier gaat halen.</p>	
V, g (154r-154v) 'vrouw, kan ick uw' – 'ontsprongen guijt'	Sifroij vertelt dat Golo wordt vervolgd. Op dat moment roept Lanfrede: "schiet de bogen los." Ze beschieten Golo terwijl de helpers van de graaf hem tegenhouden met een lans.	(2c-44)
V, 4 (154v-155r) 'godt help mij ontvluchten' – 'noch recht naer mij'	Golo en Adolf komen geboeid op met Lanfrede, Stilco, Werner en het gevolg met honden. Golo, smekend om medeleven van de gravin, wil vluchten maar Sifroij stopt hem. Dan komt Lucinda naar het bos.	(2d-45)
V, h (155r-155v) 'mijn graef, dan ach wats dit' – 'al rampen vuijt'	Lucinda sneed de trouwring van Geneveva uit een vis. De gravin bekent dat ze in een emotionele bui de ring in een beek gooide. Met deze ring vraagt Sifroij haar opnieuw ten huwelijk. Werner en Stilco, die Geneveva spaarden, krijgen een ambt als beloning. Dan verschijnt Benoni met het ree. Sifroij roept op om naar het hof te gaan, waar de verraders hun verdiende loon zullen krijgen.	(2e-46)

3.2. Diplomatische editie instructie

Naast de speeltekst en de aanwijzingen hierin, is er ook een ‘instructie’ die ons bijzonder gedetailleerd vertelt hoe de acteurs het spel moeten opvoeren. Een transcriptie van deze tekst is dan ook onmisbaar voor de reconstructie van de voorstelling.

3.2.1. Wijze van uitgave

De uitgave van de ‘Instructie hoedaenich t Spel vande H. Genoveva dient verthoont te worden’ (113r-116r) is diplomatisch, wat wil zeggen dat het origineel zo exact mogelijk is gevolgd, inclusief inconsequente spellingen. Ook het hoofdlettergebruik en de interpunctie zijn exact overgenomen. Wel zijn spaties voor leestekens verwijderd (Datheen 1566, 19; Mertens 2017-2018, 9). De verschillende schrijfwijzen van u/v en i/j zijn niet aangepast aan de moderne spelling en de verschillende schrijfwijzen van s, r en y zijn niet weergegeven (Goossens & Willaert 2003, 115). Afkortingen werden opgelost. Het deel van de afkorting dat aangevuld werd, werd gecursiveerd, zoals bijvoorbeeld *ēn* = *ende* (Mertens 2017-2018, 9-10; Van Eemeren 1988, 6). Retouches, zoals toevoegingen en doorhalingen, werden met behulp van translitteratietekens van Van Eemeren (1988, 6) in de tekst weergegeven. Hieronder geef ik de tekens die voor deze uitgave van toepassing zijn:

1. [-a] geschrap
2. [-*...*] geschrap en onleesbaar
3. [-a] a geschrap en b op de regel
4. [-a] '' a geschrap en b boven de regel tussengevoegd

Romeinse cijfers werden getranscribeerd in klein kapitaal, waarbij de eventuele verlengde *i* als I getranscribeerd werd. De punten die deze getallen markeren werden daarbij weggelaten, aangezien hun functie typografisch al is weergegeven door het klein kapitaal. De superscripte cijfers werden ook superscript getranscribeerd (Mertens 2017-2018, 11). Verder bevat de instructie een kleurverschil in inkt: zo werden bepaalde ‘uitgangen’ rood onderlijnd. Die woorden zijn in de transcriptie ook onderstreept. De regelverdeling uit het handschrift werd overgenomen. Waar het handschrift naar een nieuwe bladzijde overgaat, bracht de editie een aanduiding aan, zoals [113v] (Mertens 2017-2018, 9, 13). In geval van twijfel over hoofdletters, aaneenschrijven en interpunctie, volgde ik de moderne spelling (Goossens & Willaert 2003, 115). De schets van het podium is te vinden in deze scriptie onder 3.4 ‘Podium & decor’.

3.2.2. Transcriptie

[113r]

[Schets van het podium met genummerde ingangen]

Instructie *hoedaenich t Spel vande*

H. Genoveva *dient verthoont te worden*

Aluoren volghens de bovenschreven modellen van theatrum bedieden de tittelkens de personagien en verschoonninghe staende voor het aengaen van tspel, alwaer boven staet genoveva opde hooghen ende sifroy opde slincke handt malcanderen omhelsende

[113v]

de houelinghen tself aenschouwende, waer onder golo van spyt als berst, ende Lucinde onder den slincken vleughel st[-r]aet by Drogan als vrijagie maeken Voor 't Aengaen van tspel wordt van binnen trommelen en trompetten geslaeghen daernaer soo comt genoveva met Lucinde vuyt, genoveva is alles costelyck gecleet dan heeft over haer cleederen een wit lywaeten kapottien, met eenen witten voorschoot aen, dwelck dient voor nacht gewaet sonder meer, en om haer middellijf eenen blauwen sluijer ofte breiden syden lint, Lucinde oock gekleedt als een damme,

Tweeden vuytganck

Sifroj heeft anders geen harnas aen dan een harnas kraeghe, die sy afdoen. voorts een kostelyck kleedt met een corten justacor daerop eenen hoet met pluymen, genoveva flauw wordende in Sifroy armen wordt weynich van Lucinde ondersteut, genovefa sedt hem een helmet op thooft, hy draeght haer syn degghen op, die sy weygart, sy doet den blauwen sluyer van haer lijf ende bindt dien aen synen slincker erm, soo sifroj met lanfrede binnen gaet soo slaen trommel en trompetten

Tweede deel Tweeden Vutganck

Wordt een tafel met 2 spaense setelstoelen ende 2 keersen daerop gestelt met penne, jnkt en pampier, dat op nr.º I, alwaer genoveva (:sonder de lywaete witte kappottien) aen) opde hooghe handt vande tafel gaet sitten, en golo op de slincke aldaer schryvende, Golo als Edelman met een cap=pottien opden slincken erm, ende een dunne genette oft bagette inde rechte handt, nae dat Genovefa den brief leest

scheurt sy dien, als golo syn liefde bekent maectt aan Geno=

[114r]

=vefa, tselue doende met groote beleeftheyt syn handt naer dehaere toereykende treckt haer handen heel nydig achter=
=waerts, ende al. gaende over het theater; en hy haer alvolghende tot dat sy gaet neder sitten om te schryuen

Derden vuytganck

Tis dien blauwen sluijer die genovefa aen sifroy s' Erm gebonden hadde. de tafel en stoelen wegh te doene

Vierden vuytganck

Een ysere keten omtrent een erm lanck, als golo, fulco ende Adolf sweren de doot van drogan, soo trekken sy hun deghens vuyt ende op malkanderen om hoogh haudende, maer Golo beginnende te spreken vande doot van Genovefa trecken hun deghens achterwaerts, doch daernaer swerende, leggende als voren weder op een, ende gaende hun verberghen ofte staen op nr.° 2

V^{en} Vuytganck oock VI^{en} en VII^{en}

Golo Fulco, ende Adolf trecken hun deghens vuyt op Drogan dien sy gevanghen nemen, ende den mont met eenen neusdouck stoppen, ende is een ledicant gestelt op n.° 3, alwaer Genovefa in eenen spaensen setelstoel opde rechte syde van t' ledicant jehghens aen op n.° 4, ende soo golo fulco ende Adolf draeghen Drogan inde gordyn op n.° 5, soo gaet de gordyn open, alwaermen het voorschreven ledicant siet met genovefa inden setel stoel, ende sy vande slincke syde innecomende trecken Drogans cleederen vuyt en op eenen stoel hanghen hem voorts int hol oft ledicant worpende doorsteken hem, voorts op hun geroep comen eenige met flambeeuwen (om d'ander te lichten) inne, alwaer sy hun hoofd int hol van t' ledicant stekende, segghen Drogan te wesen, soo Drogan int hol geworpen wert soo en wert hy niet meer gesien, ende maeken yder eynde vande kiten vast aen elck erm van Genovefa, dwelck alsoo moet wesen op dat Genovefa te beter haer kint kan hauwen,

Derde deel I^{en} Vuytganck

Sifroj heeft eenen hoet met pluymen op, alwaer hij soo raest dat hem de hoet van t' hoofd valt,

II^{en} Vuytganck

Sifroj en Golo staen te middel op het theater neffens een

[114v]

III^{en} Vuijganck

Terwijl en golo mirna aenspreect soo staet sifroy
met malcanderen aen hoeck n.° 2, al off sy iet stil
spraken, soo oock gedaen wordt in alle andere
passagien, om de stilstaende personagien levendich
te thoonen

Mirna is gelijk een oude vrouwe gekleedt met
een baggijn van een vuyl servet op thoof, daer eenen
hoet op, voorts enen bruynen ofte swarten laekenen
vrouwen rock met een mans cappot aen met een
lanck dun stocktien inde handt, comt vuyt aen n.° 6.
[-*.wo*] ‘<wort>’ aldaer een kleen kofferken vuijt gesteken daer
sy eenen grooten boeck ende spiegel vuijtlanght,
op welck kofferken sifroy sijnen rechtere voet
stelt ende de slinckeren inde ronde O die Mirna
daerby maecte, soo dat sifroy met syn aensicht
staet naer de gordyne bij n.° 6 met een rond
bordeken inde rechte handt daer onder een stuck
aen is waer by hy dien in syn handt heeft, *ende*
is op tself bordeken *alleenelic* blick genagelt in
plaetse van glas, mits tglas niet gesien wordt dan
t’ blick dient *alleenelic* om alsden spiegel neder geworpen
wordt tselue rammelt al ofter glas gebroken wordt,
terwijl en mirna de besweeringhe doet soo maect
sy t’elkens een ronden circkel daer sy inne gaet
staen, met den boeck open inde slincke handt, *ende*
het swart stoxken inde rechte handt, daermede sy
op yder woordt van haer besweeringhe met het eynde
eenen slagh op d’aerde geeft, tselue gedaen synde gaet
byden graef *ende* spreect hen aen, dan weder eenen nieuwe
circkel maekende gaet alsvoren al voorts tot dry
mael behaudens de leste mael neemt de vlugt in
op n.° 7 daer sifroy naer volght metten blooten deghen
ende comt op n.° 6 weer vuijt

[115r]

VI^{en} vuijganck

Genoveva met haer voorgaende klederen mette lange keten
aen haer ermen heeft een gemaect bussel kint op haer ermen
als sy golo bidt om t leven van haeren soon, geschiet al knielende
tot dat sy hem syn valsheyt verwyf dan op staet weynich voorts
waerts gaende, wordt de bosch ofte groen gordijn achter haer
geschoven, knielt om de doot t’ ontfanghen, doch laeten haer los,

ende alleen synde leyt bononi aen haer borsten, op staende leytse bononi tusschen inde gordijne op n.° 8, wandelt al claeghende ende gaet op n.° 6 alwaer sij [-haest] <haer> hoeft inde gordijne stekende actie maect al oft sy water vuytte beeck met haer hant sचेpte ende drinckt, worpt haeren trouwinck daerinne, ende soomen begint te singhen, soo gaet sy op haer een knie knielen opde plaetse van n.° 7 siende met het aensicht naer n.° 8; alwaer den echo spreeckt, alwaer sy alleenelyck den lesten regel voor yder echo nae den seluen echo toe spreeckt d'ander nae 't volck, ondertusschen hebben die van binnen tkint opgelanght geleyt ter plaetse van n.° 9 oft 3 hoe verder hoe beter, dat aen een opgevult reeken, liggende, behaudens thoof t om hooghe ende de gordijnen geopent synde gaet sij plat voor t reeken sitten sonder groen aen tself te gheuen, mits met haer leste woordt de gordyn wordt toe geschoven,

Vierde deel I^{en} vuytganck

Wordt t'ledikant gestelt op n.° 3 ofte 9 mete tafel, stoelen ende keerssen op slincke syde byde gordynen, als sifroy gaet lesen soo sidt hy inden stoel opde rechte handt vande taefele, nae t' lesen van brief, spreeckt de rest alraesende

II^{en} vuytganck

Bringht golo in een tenne schotel een tonge sedt die neder op der aerden, nae dat Sifroy Genovefa verschoont hadde, ende weder in raserny vallende treckt synen deghen, door steeckt de tonghe tot vuyt de schotel trapse met voeten, daernaer sifroy hem bedauerende gaet neder sitten in eenen stoel metten rugghe teghens de gordyn, de blixem komt van bouen, de gordyn niet wyt van Golo, die met sifroy soo verschricken dat sy alle beyde opstaen, gaen dan weder sitten ende metten blixem weder alsvoren verbaest opstaen

[115 v]

gaen weder sitten, dan weder gedondert, Sifroy gebidt aen golo binnen te gaen, soo gaet sifroy weder neer sitten, den geest van Drogan met een blixem sonder donder komt op n.° 7 vuyt hebbende inde rechte handt een bernende flambeeuw van thoof totte voeten een wit slaepplaeken passeert soo recht over metten rugh naer de aenschauwers, en t' aensicht nae Sifroy, welcken Sifroy een keers vande taefel nemende den geest wilt naevolghen, dogh beswymt, den geest gaet heel traegh tot inde gordijn op n.° 10 daer en worden geen

steen en gethoont of gesien,

Om te doen blixemen doet 4 flambeeuwen aen en al brandende daer door met een korte buysen spiegelast cleen gestampt geblaesen dan met ysere bellen gebelt oft ander gerommel,

Vyfde deel I^{en} Vuytganck

Wordt de trompe van binnen gesteken, nemaer daer en syn geen honden op het theater

II^{en} en III^{en} Vuytganck

Fulco gequetst synde valt te midden op theater neder met syn hooft naer n.° 10 *ende* de voeten naer n.° 7, alwaer hy syn verraderij belydt met syn hooft opgericht, *ende* vier actien maekende al of hy steecken van de doot creegh door de doot staeck die hy in syn rechte borst ontfanghen heeft, die daernaer voorts door den graef gedoot wordt, naer dat den dooden binnen gedraeghen is soo valt sifroij metten buyck opde aerde neder, 't beklagh ouer syn huijsvrouw doende mette handen inde aerde crabbende, *ende* op tleste wordt van binnen de trompen gestoken Lanfrede hadde een jachtspriet in d'handt die hy neder setten *ende* fulco metten deghen quetsten oft can het selue oock metten spriet doen,

[116r]

III^{en} Vuytganck

Genoveva heeft boven haere beste cleederen een cappottien van wolfs oft andere rauwe vellen gemaect, *ende* haer cappe opgewonden met een groenen syen doeck, *ende* Benoni [- *...*] ermen, *ende* beenen bloodt, oft naect met een wit hemde ouer oft oock enighe rauwe vellen, *ende* een jacht sprittien inde handt, *ende* is op n.° 3 inde plaetse van t' ledicant, een groot hol gemaect, alwaer Genoveva met Benoni invluchten, Sifroij en heeft anders geen jaghers cleeren aen, als den justacor oft cappotien; dat hy van eerst aen gehadt heeft dwelck hy vuyt doet int hol werpt, *ende* sy tself aengedaen hebbende comt voren,

Tgeschieten op Golo gebeurt van binnen

V^{en} Vuytganck

Adolf geboeyt (:daer syn geen honden:) als Golo den Graef bidt om genad, soo knielt hy op n.° 10, en Genoveva staet op n.° 7 op t lest soo comt Benoni sittende op een gevult

reeken vuyttet hol van n.º 3, ende op passeert alsoo met haesten inde gordyn achter d'ander personagien, soo dat men den self Benoni mettet reeken als enen schyn maer en siet, ende soo Golo dleste wordt spreeckt, wordt de voorste gordyn geschoven

Drogan en den werner connen door een personagie gespeelt worden, ten sy dat men anders doet tot hofs versterckinghe,

3.3. Opvoeringslocatie

Uit de instructie blijkt dat de opvoering van de *De heylighe Genoveva* aangepast is aan het podium dat beschikbaar was. Om de oorspronkelijk voorstelling te reconstrueren, is het daarom belangrijk om na te gaan waar het stuk precies werd gespeeld. Zoals Timothy De Paepe (2015, 148) aangeeft, ontstaan er in de Lage Landen in de zeventiende eeuw overal kleine, soms tijdelijke, theaterzaaltjes. Het gaat dan meestal om bestaande ruimtes die met minimale middelen worden geschikt gemaakt voor theater, wat ook lijkt te gelden voor de kamer van Sint-Niklaas. In het resolutieboek en secundaire literatuur heb ik verschillende speelzaaltjes kunnen vinden. Toch trokken de Goudbloemisten ook nog lang rond in wagens door de stad, in navolging van de oude traditie van de rederijders. Vanop deze zogenaamde Sint-Janswagens vertoonden ze vermakelijke spelen (Billiet 1873-1875, 335; De Potter & Broeckaert 1975, 160; Snellaert 1846, 303-304).¹⁴ In een getuigenis van 21 november 1741 van Philippus Josephus de Wever van de Hoge School in Leuven vernemen we dat die bij zijn ontvangst van de titel ‘primus’ een plechtige verwelkoming kreeg en ontvangen werd door de Goudbloemisten op de ‘Parnassus-bergh’.¹⁵ In de stoet liepen de rederijders met voor hen de knape

[...] met zijnen groenen fluweelen waepenrock en zilvere schilden, tusschen een dobbel reij van dese Gildebreders wierd gevoert den standaert van ’t selve Gilde, op t’ eijnde gevolgt van de Dekens ende eenen wagen met vier peerden, verbeeldende den Parnassusbergh [...] Op het top [...] sat Apollo als het hoofd van de sanckgoddinnen ende bestierder der Rijmkonste, welsprekentheijt ende van alle vrije konsten [...]. (Billiet 1876-1877, 218, 224-227)

Onderaan deze wagen zaten Pallas en Rederijderskunst, die samen het wapen van de gilde vasthielden (Billiet 1876-1877, 218, 224-227). Naast de Parnassusberg-wagen was er ook de ‘Maeghdenbergh’, een wagen gebouwd tussen 1650-1651, die later figureerde op alle feesten (Billiet 1873-1875, 557; Snellaert 1846, 304-305; Van Der Haeghen e.a. 1891-1923, 146).¹⁶

¹⁴Te vinden in het origineel resolutieboek op 7r [eigen nummering].

¹⁵De oorspronkelijke teksten zijn onderdeel van een ‘Register van het oude gilde van Rhetorika van Sint-Nikolaas’ (Billiet 1876-1877, 223).

¹⁶Op de wagen zaten 9 meisjes, “[...] niet de negen zanggodinnen verbeeldende, gelyk men elders wel ziet, maer de negen rederykkamers van ’t Land van Waes, voorgezeten door Apollo” (Snellaert 1846, 305). ‘Gelyk men elders wel ziet’ kan wijzen op de wagen van Antwerpen. Von Roeder-Baumbach (1943, 32) schrijft dat in 1549 op een verhoog de negen deugden stonden: “Apollo, die de lier betokkelde en begeleid werd door zingende Muzen, zag men gaarne en dikwijls voorgesteld. Ja, zelfs een der wagens van den ommegang toonde hem, omringd van zijn feestelijk uitgedoste en musiceerende schaar volgelingen” (Von Roeder-Baumbach 1943, 32, 90).

Van het jaar 1611 tot 1656 had *De Goudbloem* geen eigen kamer. Wel huurde ze ‘un local complétement emménagé’, voorzien van tafels, stoelen, kasten en koffers (Snellaert 1846, 304; Van Der Haeghen e.a. 1891-1923, 146). In de zeventiende eeuw vertoonde de kamer elk jaar, in de week van de kerkwijding¹⁷, treur- en blijspelen op een toneel op de grote markt of in het landshuis.¹⁸ De rechtbanken van de parochie betaalden de uitgaven. Zo vermeldt een rekening door de deken Joos de Bruijne van 15 januari 1664: “Item daer is gejoint en vereert van wegen de prochie aen dese gulde van Rethorica de somme van vyftigh guls voor den teater [...]” (Billiet 1873-1875, 335-336). Nadien is er geen blijk meer van steun door openbare besturen en verhuizen de vertoningen naar ‘besloten plaetsen van herbergen’, zoals in *Den Gouden Appel* (Billiet 1873-1875, 336, 350, 352). Dit huis ligt volgens Laevaert (1966, 107, 111) aan de beestenmarkt, tegenover de kerk van Sint-Niklaas. Op een tekening uit 1780 van de Grote Markt door Pieter-Joseph Heynderickx vinden we *Den Gouden Appel* (afb. 2).¹⁹ Er was achteraan plaats, op nummer 2, [...] om het groot schouwburg der Rhetoryke te stellen [...] alwaer het Landjuweel der Rhetoryken wierd gehouden’ (De Bruyne 1987, 225; Geerts 1876 – 1877b, 209-210).

Afb. 2 *Den Gouden Appel*, Heynderickx (Geerts 1876 – 1877b, 209-210)

Omdat de voorstellingen vaak plaatsvonden in zulke herbergen of op kermissen en jaarmarkten, kreeg dergelijk vermaak soms een negatief imago (De Paepe 2011, 40). Reeds op het einde van de zeventiende eeuw dook er een klacht op van pastoor Johannes van Nieulande over het zedeloze theater in Sint-Niklaas. Het toneelstuk van 31 mei 1698 was volgens Van Nieulande ‘nogal vrij en ongeregeld’: “Het werd door velen afgekeurd, en door mij vanop de predikstoel een schandig tooneelstuk genoemd” (De Bruyne 1987, 225; Reynaert 1903, 134). Op 7 juni 1698, Pinksteren, brandmerkte de pastoor een toneelstuk met de woorden ‘infaame actie’²⁰: de prins van de kamer, destijds de heer Zaman, heeft bedreigd

¹⁷Wanneer deze week precies viel, is onzeker. Johannes van Nieulande schrijft in zijn kroniek: “Den 17en Mei, om vijf uren na den middag, op den eersten dag der kerkwijding viel er zulk een geweldige hagel in de prochie [...]” (Reynaert 1903, 184). Van den Bogaerde schrijft dan weer dat de kerk “Op den 15mei 1238 werd [...] ingewijd door Walter Marvis” (Van den Bogaerde 1825, 48).

¹⁸Inventaris Onroerend Erfgoed: ‘Landhuis’, Grote Markt 43. [<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/14988>] [online raadpleegbaar] [28/05/2019]. In 1551 kwam ‘een zekere hotstede ende schoon steenen huus,...’ te koop, dat door de gemeente aangekocht en tot ‘Landhuis’ werd ingericht (Pauwels 1918, 340).

¹⁹Heynderickx was lid van *De Goudbloem* en schreef liedjes en rijmdichten voor de feesten. Blijkbaar bestaan er van hem nog uitgebreide aantekeningen over de gilde (Geerts 1876-1877b, 210). In 1714 besloot de kamer “[...] Pieter Heyndrix aen te nemen tot wijze man van ’t Gilden, en hem het noodige kleed te doen maken” (Snellaert 1846, 307).

²⁰WNT: ‘Infaam’: eerloos, schandelijk.

[...] mij door den schrijver te vragen wat ik tegen dat toneelstuk had, enz. En zij vroegen aan de personen die er aan tegenwoordig waren, of zij er eenig kwaad in bemerkten hadden. Ik weet voorwaar niet hoe zij zoo blind zijn van het kwaad en het onkuische niet te zien [...] In dat tooneelstuk werd eene zekere Juliana vertoond, die [...] achter de schermen geleid wordt; en daar roept, dat het volk het hoort, als of haar geweld aangedaan wordt. Dan keert zij weder vóór de schermen en betreurt het verliezen van hare maagdelijkheid. (Reynaert 1903, 136-135)

Ondanks dit slechte imago bloeide tegen het einde van de achttiende eeuw het theater in Sint-Niklaas en hadden meerdere herbergen een eigen theater (De Bruyne 1987, 225). Op de tekening van Heynderickx zien we bijvoorbeeld de herberg *Het Bourgongs Kruys* (afb. 3), waarvan de achterbouw (1 & 2) ‘bequaem tot tonneel en auditorium’ was. Of de Goudbloemisten daar hebben gespeeld, is niet bekend. Wel weten we dat de bovenkamer van het gemeentehuis en het Gildehuis *Den dobbelen Arend* tot speelruimtes dienden (Billiet 1873-1875, 341-342, 351; De Potter & Broeckart 1975, 165; Snellaert 1846, 307, 309).

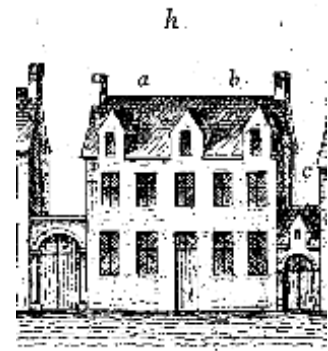
Afb. 3 *Het Bourgongs Kruys*, Heynderickx (Geerts 1876 – 1877b, 209-210)

Dit gildehuis was in feite een toneelzaaltje waar opvoeringen, bals en banketten voor de leden van de kamer plaatsvonden. Hier moet dus een privétheater gehuisvest zijn geweest, waarvan we enkel weten dat het ook na de Franse bezetting nog occasioneel gebruikt werd (Vanistendael 2011, 227).²¹ Cor Vanistendael (2011, 227) verwijst naar het antwoord op een omzendbrief uit 1797, waarin we lezen dat er twee theaters actief waren in Sint-Niklaas.²² Ze worden niet bij naam genoemd, maar er zit wel een speellijst bij van stukken die in het huis van Bernard De Corte, de zogenaamde herberg *De Gewezene Arend*, zijn gespeeld (Vanistendael 2011, 227). Verder vond Vanistendael een verkoopakte van 1817 met de vermelding van een herberg en brouwerij met als uithangbord een arend: ‘gelegen in de Grooten Cloosterlandwijk in de caerte op nr. 130, groot éénentwintig aren, vierenvijftig centiare, paelende oost d’hoire Merckt, Suyd de straete, West Sieur Michiels en Noord d’heer Janssens de Belie’ (geciteerd in Vanistendael 2011, 230). Op basis van deze gegevens besluit Vanistendael (2011, 230) dat dit perceel aan de Markt lag, tegen de Zuidstraat aan.

²¹Bovendien deelde de kamer haar ‘huis’ rond 1751 met de oude ‘handboghe gilde’: “Ende gelijk de Rethorica kamer met de oude handboghe gilde alsdan maer een huijs hadden, hebben sij het selve t’samen verciert [...]” (Billiet 1876-1877, 234)

²²Voor een transcriptie van dit document zie Vanistendael (2011, 247) (Rab Departement Schelde, 3085/12).

Omdat de Zuidstraat en de kaart niet meer te vinden zijn, was de precieze locatie vastleggen moeilijk. Er zijn namelijk ook nog een brouwerij *Den Dubbelen Arend* en een herenhuis *De Arend* in Sint-Niklaas.²³ Laevaert (1966, 93, 100, 108-109, 156, 245) situeert de herberg dan weer aan ‘Baensland 7, Markt’, volgens hem in 1732 het lokaal van *De Goudbloem* en nadien een hotel. Uiteindelijk vond ik een ‘Herenhuis’ op de Grote Markt 19. Inventaris Bouwkundig Erfgoed vermeldt hierbij: “historische waarde: als restant van het zeer gekende 17de-eeuwse pand *De Gouden Arend*, lokaal van de aloude rederijderskamer de Goudbloem.”²⁴ Alternatieve benamingen zijn *Arendt*, *Dobbelen Arent*, *Swerten Arent* en *Gewezene Arend* (Vanistendael 2011, 247). Ook op de tekening van Heynderickx vinden we *De Gouden Aerend* (afb. 4), het ‘gildenhuis der hoofdkamer der Rethoryken’, op die plaats (De Bruyne 1987, 225).

Afb. 4 *De Gouden Aerend* door Heynderickx (Geerts 1876 – 1877b, 209-210)

Voor het stuk *De Trouw van Maria de Vallois, princesse van Borgoenje*, gespeeld in dit Gildehuis, werd een toneel getimmerd. Dit was in gebruik sinds 12 mei 1732 en moest dertig jaar dienen. Ook moet er een ‘theaterken’ zijn geweest, gemaakt door Jacobus Heyndricx, waarop de kamer in de winter kluchten speelde. In 1759 besloten ze hun theater te verhuren en op 10 mei 1789 verkochten ze ‘het klein en groot toneel’ (Billiet 1873-1875, 341-342, 346, 351, 353; Snellaert 1846, 309-310).

Waar *De Arend* diende voor vertoningen, diende het hotel *De Vier (H)eemers* (afb. 5), volgens Laevaert (1966, 158, 247) in Molewijk 15 Markt, om te vergaderen. Volgens De Bruyne (1987, 224) verliet de kamer in 1855 de zaal van het hotel, maar volgens Laevaert (1966, 247) vergaderden de rederijders er in 1857 nog en vestigden ze nadien hun lokaal in de herberg *Den Engel*. Op de tekening van Heynderickx zien we op de Noordhoek van de Nieuwstraat een herberg met deze naam (afb. 6). Volgens Laevaert was *Den Engel* in 1841 het lokaal van

Afb. 5 *De Vier Heemers*, Heynderickx (Geerts 1876 – 1877b, 209-210)

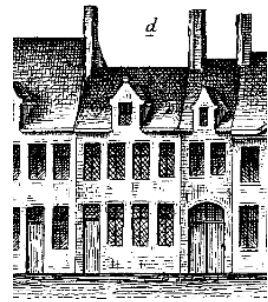
Afb. 6 *Den Engel*, Heynderickx (Geerts 1876 – 1877b, 209-210)

²³<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/15115>

<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/15107> (Agentschap Onroerend Erfgoed, 2007-2016) [online raadpleegbaar] [28/05/2019].

²⁴<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/10791> (Agentschap Onroerend Erfgoed, 2007-2016) [online raadpleegbaar] [28/05/2019].

De Goudbloem. Hij stelt echter dat het niet *Den Engel* op de hoek van de Nieuwstraat was, maar wel die in de Parkstraat 21 (Billiet 1873-1875, 356; Laevaert 1966, 246, 252). Ook vermeldt Laevaert (1966, 252) in diezelfde Parkstraat *Hotel de L'ange*, nadien *Hotel de Flandre*, als lokaal van *De Goudbloem* in 1762. Dit hotel zien we ook op de tekening van Heyndrickx als het ‘lokaal van den Letterkundigen Kring’ (afb. 7). Rond 1857 was de kamer werkloos, maar ze werd in 1879 heringericht en verplaatst van *Den Engel* naar *Den Casino*, waar ze over een beter, ruimer toneel beschikken kon (Billiet 1873-1875, 357; De Potter & Broeckaert 1975, 157, 180; Laevaert 1966, 252; Pauwels 1918, 344-345).

Afb. 7 *Hotel de L'ange* door Heynderickx (Geerts 1876 – 1877b, 209-210)

Maar welk zaaltje is nu de opvoeringslocatie van *De heylighe Genoveva*? Bij een exemplaar van de Leidse universiteitsbibliotheek vinden we het programma van een opvoering te Sint-Niklaas in 1721:

De stantvastige Genoveva ofte herstelde onnoselheyt. Bly-eyndigh treurspel. Sal ten Tonneel vertoont worden door de Rymkonst broeders van het Gilde van Rhetorica van den Aldersoetsten Naem JESUS onder de sinne-spreuk van Prudens Simplicitas op den 25, 27, 29 Mey, item op den 5 Junii 1721. In het Lant-huys binnen Sinte Nicolaas. Men sal precies beginnen ten 3 uren naer noen. Door jonste van de konst-broeders opghedraegen aen den Aldersoetsten, ende minnelijcksten Naem JESUS Patroon van het voorghenoomt Rhetorica. IHS. t'Antwerpen [...] (De Bock 1966, 124-125; Wouters 1721).²⁵

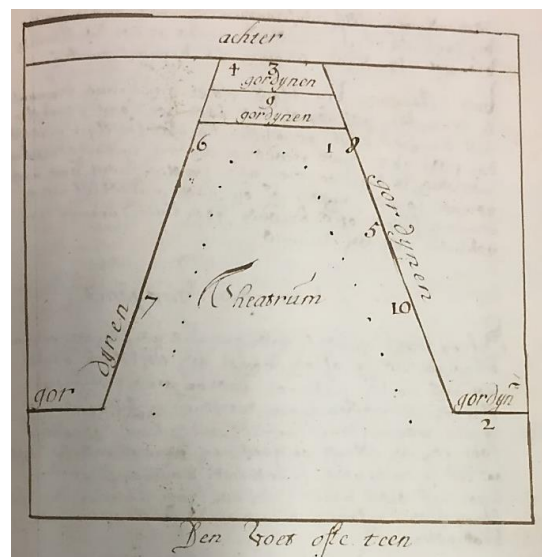
Hier is het bovengenoemde *Landhuis* de speellocatie. Toch is dit vermoedelijk nog een andere voorstelling dan die in het verzamelhandschrift. Er volgt immers een ‘Voor-Reden’ en een samenvatting van de vijf bedrijven waarin Genoveva met twee zonen optreedt (De Bock 1966, 124-125). Dit tweede personage vinden we niet terug in het handschrift of de instructie. Bovendien is ook de titel anders: in het handschrift staat *De heylighe Genoveva ofte herkende onnoselheyt* (116v), en niet ‘de stantvastige’. In de erg gedetailleerde tekst ‘Notice sur le Landhuis ou maison dite du Pays de Waas’ over de geschiedenis van de transformaties van het *Landhuis*, vermeldt Joseph Geerts (1876 – 1877a, 235) niets over een theater en ook op de bijgevoegde plattegrond staat geen toneel of podium. Omwille van deze redenen neem ik in wat volgt als hypothetische speellocatie het gildehuis *Den Gouden Arend*. Hiervan weten we zeker dat er een toneel was en dat er opvoeringen plaatsvonden.

²⁵Plaatskenmerk: 67581595, 1090 B 37: 2. [https://catalogue.leidenuniv.nl/primop-explora/fulldisplay?vid=UBL_V1&lang=en_US&docid=UBL_ALMA21173900760002711&context=L]. Zie Wouters 1721, [Google Books] [online raadpleegbaar] [21/04/2019]

3.4. Podium & decor

Waar de Goudbloemisten in de zestiende eeuw nog voornamelijk op wagens of stellingen in de open lucht speelden, veranderde dit rond het begin van de zeventiende eeuw (De Paepe 2011, 98; De Potter & Broeckart 1975, 159; Hummelen 1985, 9; Schotel 1862, 140-141). Het optreden in open lucht ging over naar het optreden in een gesloten zaal, waar het rijke aantal spellocaties van *De Goudbloem* in herbergen een bewijs van is. De vorm van het podium was destijds nog vrij eenvoudig, met een deel niet en een deel wel zichtbaar voor het publiek. Die delen werden gescheiden door (zij)schermen die op een aantal plaatsen toegang boden voor de acteurs om zich van het ene naar het andere deel te begeven. Deze toneeltoegangen konden voor langere tijd geopend worden. Deze zogenaamde ‘compartimenten’, een stukje van de ruimte achter het scherm, konden voor de uitbeelding van een interieur gebruikt worden (De Paepe 2011, 250; Hummelen 1985, 9).

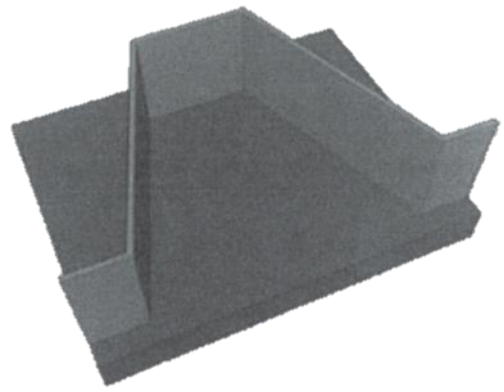
In het rederijkershandschrift vinden we op 113r een plattegrond van het speelveld van *De heylighe Genoveva* (afb. 8). Timothy De Paepe haalde in zijn proefschrift deze tekening, vermoedelijk bestemd voor een laat-zeventiende- of vroeg-achttiende-eeuwse opvoering in Sint-Niklaas, al aan, “al is het stuk oorspronkelijk geschreven voor het Antwerpse *Aalmoezenierstheater*”. Hij gebruikt de schets dan ook voor zijn hypothetische reconstructie van het Antwerpse theater in het Spanjepand uit 1661-1682 (De Paepe 2011, 255-256).

Afb. 8 Schets podium Sint-Niklaas, K.O.K.W nr. 269, [113r]

Het *Aalmoezenierstheater* vormde een verbinding tussen enerzijds oude rederijkerstradities en anderzijds nieuwe evoluties. In de zeventiende eeuw krijgen we immers een periode van overgang naar een perspectiefdecor. Zo liep de *frons scenae* niet langer parallel met de voorzijde van het podium, maar vertoonde een trapeziumvorm met een achterdoek en met perspectivistische beschilderde panelen of decorstukken aan de zijkanten van het theater (De Paepe 2011, 249, 251, 255, 260; Worp 1920, 49-50). In de archieven van het *Aalmoezenierstheater* is er tot 1682 echter geen sprake van decors met verwisselbare decorpanelen, maar was er wel een stap richting de perspectiefbühne. Daarom koos De Paepe voor de vorm die we in Sint-Niklaas aantreffen. Hij tekende dit ook al beperkt uit in 3D (afb. 9). Dit decor ‘in tussenvorm’ houdt volgens De Paepe dus rekening met de ontwikkelingen van

de plattegrond van het speelveld naar een diepe trapeziumvorm, maar de ‘decors’ blijven beperkt tot gordijnen die het speelveld begrenzen en er zijn niet al te veel technische extra’s (De Paepe 2011, 252-253). Uit *De heylighe Genoveva* blijkt wel dat het theater in Sint-Niklaas en het *Aalmoezenierstheater* over enige diepte moesten beschikken. Er wordt immers om ‘een hol’ ‘in het verschiet’ gevraagd, een locatie in de diepte van het toneel waarin Genoveva zich kan verbergen (De Paepe 2011, 254-255).

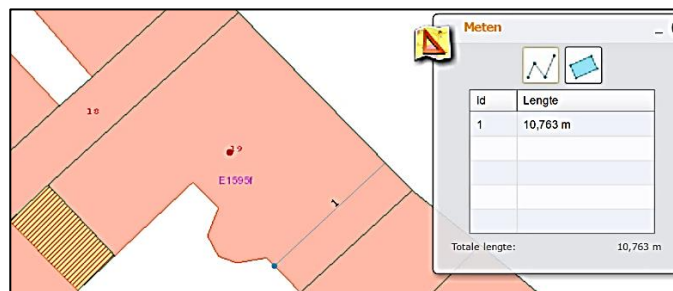
Afb. 9 Decor in ‘tussenvorm’ (De Paepe 2011, 253).

Maar hoe diep was dit podium dan? En welke aanwijzingen zijn er nog in de tekst en de instructie? Is er sprake van compartimenten en zijn de techniek en het decor effectief beperkt? Als we het podium meer in detail willen reconstrueren, moeten we een paar zaken hypothetisch formuleren. Zo ga ik ervan uit dat de verhoudingen op de tekening de werkelijkheid correct weergeven en dat de kamer de evolutie naar het spel binnenskamers heeft gevolgd.

Afb. 10 ‘Herenhuis’, Agentschap Onroerend Erfgoed (2007-2016). [https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgo

Een mogelijke speellocatie is het gildehuis *Den Gouden Arend* (afb. 10). De oppervlakte van dit perceel is volgens de website van *Geoportaal* zo’n 453.70m².²⁶ Via de applicatie *CadGis* kunnen we het Belgische kadastrale percelenplan raadplegen en de afmetingen van het gebouw bepalen.²⁷ De voorgevel is ongeveer zo’n 17,5 meter. De diepte is op nr. 1 (afb. 11) zo’n 10,8 meter. Een podium kan daarom maximum 9 meter breed zijn, rekening houdend met een muurdikte van ongeveer 35 à 40 centimeter.²⁸ Vertrekkend vanuit

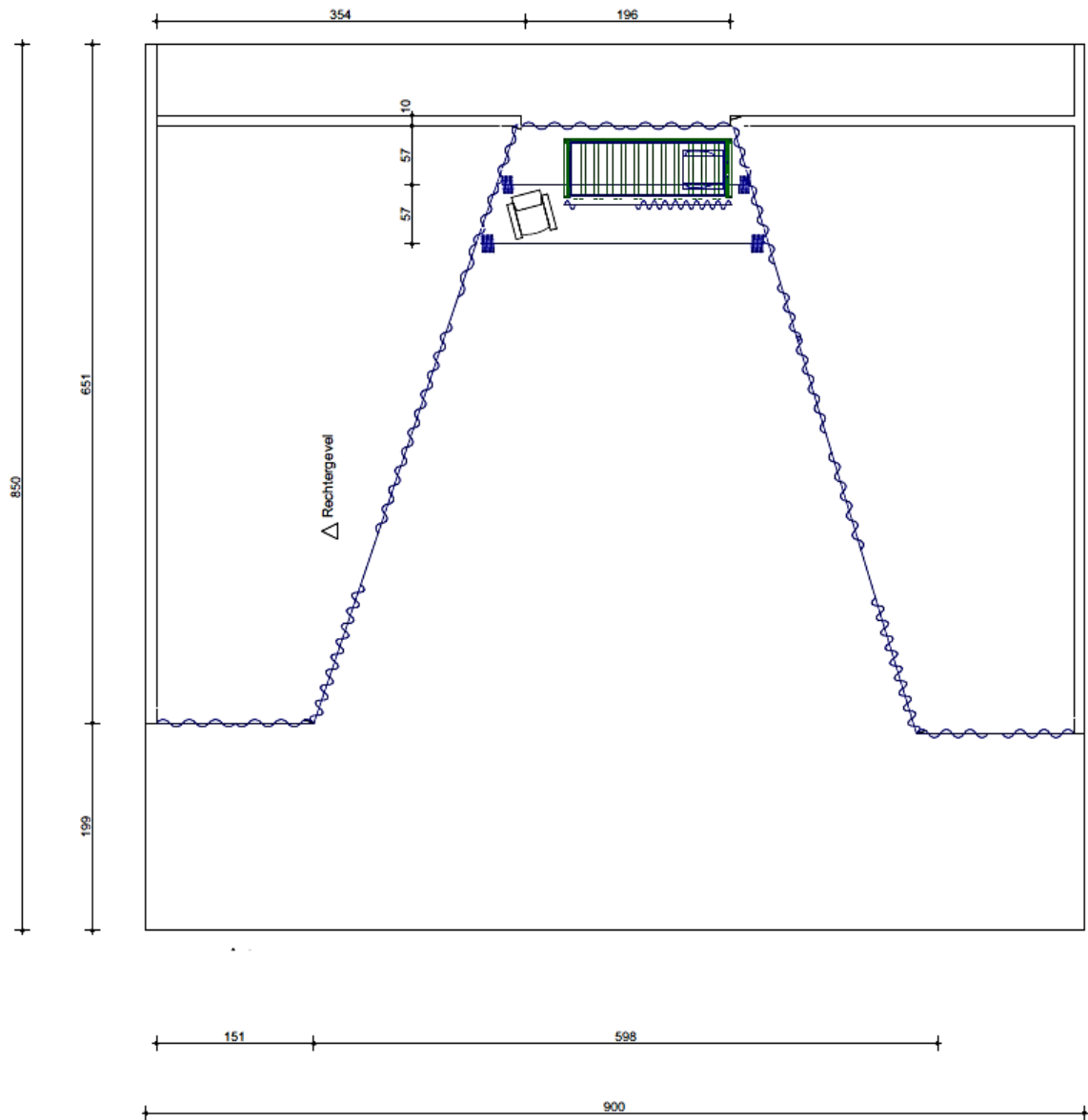
Afb. 11 Plattegrond *Den Gouden Arend* *CadGis*

²⁶Agentschap Onroerend Erfgoed, *Geoportaal*. <https://geo.onroerenderfgoed.be/#zoom=19&lat=6650334.6027076915&lon=460857.84419175534> [online raadpleegbaar] [21/04/2019]

²⁷Federale Overheidsdienst Financiën, *CadGis*. http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/?local=fr_BE [online raadpleegbaar] [21/04/2019]

²⁸In zijn reconstructie houdt De Paepe ook rekening met de oppervlakte van het Spanjepand, de hoogte en breedte van de zaal. De tweede verdieping, waar de Aalmoezeniers gevestigd waren, had een breedte van ongeveer 8m40, wat in de buurt ligt van de 9 meter waar ik van uitga (De Paepe 2011, 109, 259).

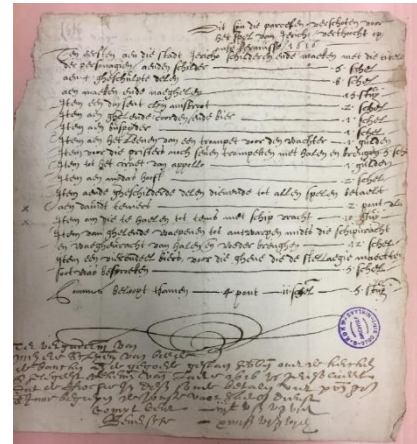
deze hypothese kunnen we verhoudingsgewijs andere afmetingen berekenen en kijken of die realistisch zijn. Als we bijvoorbeeld uitgaan van nummers 8, 5 en 10 op de plattegrond (afb. 8), waar een gordijn hangt en volgens de instructie toneeltoegangen zijn, moeten die ingangen toch op zijn minst de breedte van een deur van 80 à 100 centimeter hebben. Een mogelijke diepte-breedte-verhouding is dan 9 op 8,5 meter (afb. 12).

Afb. 12 *Plattegrond podium Sint-Niklaas, ArchiCAD*

Is het mogelijk om de decorstukken en regieaanwijzingen toe te passen binnen deze afmetingen? Om dat te achterhalen, komt in 3.6. ‘Hypothetische reconstructie’ de mise-en-scène van een aantal scènes aan bod. Het is pas door na te denken over hoe het stuk gespeeld werd, dat moeilijkheden en vragen aan het licht komen.

Een rekening van de kamer verschaft ons meer informatie over de decoraties van *De Goudbloem* die het beperkte decor misschien enigszins moet relativiseren. Volgens De Potter & Broeckaert (1975, 159) waren de toneeldecoraties immers ‘stellig iets buitengewoons’. De rekening uit 1616 (afb. 13) houdt opmerkingen in die bewijzen dat de rederijkers “de weg wisten naar de werkplaats van de beste kunstenaars van hun tijd om hun toneel te doen versieren” (De Potter & Broeckaert 1975, 159-160): “Dit syn de percelen verschoten voor het spel van Jericho, verthoocht op onse kermisse 1616.

Afb. 13 Rekening Goudbloem 1616 (K.O.K.W, A 273)

[...] Item aen de geschilderde delen, dienende tot allen spelen, betaelt aen David Teniers, 2 pont vlaemsch” en “Item om die te halen tot Tems, met schipvracht, 10 st.” Teniers was de oudste leerling van Rubens en vader van de stichter van de Antwerpse Academie. Volgens De Potter & Broeckaert (1975, 159-160) zijn de ‘geschilderde delen, dienende tot allen spelen’ de avant-scène, die meestal allegorische figuren omvatte. Van Der Haeghen e.a. (1891-1923, 146) suggereren een soort van decors. In 1714 zouden er ‘nieuwe verschieten, eenen achterdoeck, gordijnen etc. voor den theater’ gemaakt zijn (Billiet 1873-1875, 339).²⁹ De afwezigheid van decors moet dus enigszins gerelativeerd worden, al blijft het in 1714 beperkt tot gordijnen en een achterdoek.

3.5. Kostuums & accessoires

In het *Aalmoezenierstheater* compenseerden kostuums tot op zekere hoogte deze afwezigheid van grootse decors en kunst- en vliegwerk (De Paepe 2011, 249). Ook de Goudbloemisten hadden kledij in hun bezit, of ze wisten alleszins waar die te huren. De kleren werden gewoonlijk bewaard in het schepenhuis van Sint-Niklaas, waar in 1671 ‘eene koffer gesteld’ is om de ‘Zinnekleederen’ in op te bergen (Billiet 1873-18 75, 338; De Potter & Broeckaert 1975, 159; Schotel 1862, 140-141; Snellaert 1846, 306).³⁰ In de ‘instructie’ komt die garderobe

²⁹WNT: ‘Verschieten’: ‘achtergrond’, wat zich aan het oog voordoet, panorama.’

³⁰“De kleederen welke de Zinnekens, allegorische persoonaedjes, doorgaens ten getalle van twee, aentrokken” (Snellaert 1846, 306).

gedeeltelijk aan het licht. Dragen de acteurs kledij die aansluit bij de nieuwste mode of grijpen ze terug naar bijvoorbeeld de middeleeuwen, de tijd waarin de legende rond Genoveva ontstond? Om dat te achterhalen, toets ik de garderobe aan de mode in de late zeventiende eeuw, de periode waarin het handschrift is aangekocht en de Goudbloemisten het stuk speelden. Dit doe ik aan de hand van J.H der Kinderen-Besiers boek *Spelevaart der mode* (1950), waarin ze de kledij uit de Noordelijke Nederlanden in deze eeuw in beeld brengt. In het Zuiden speelden ongeveer dezelfde modetrends als in het Noorden (Der Kinderen-Besier 1950, 10, 25).

In de eerste scène (1a-1) komt Genoveva op in nachtgewaad. Haar slaapkledij blijkt wel elegant: zo is ze ‘kostelijk gekleed’ en ook Lucinda is ‘gekleed als een dame’. Een dame in chique kledij draagt destijds een overrok, achterwaarts gedrapeerd, met daaronder een nauwere rok (Der Kinderen-Besier 1948, 28; Der Kinderen-Besier 1950, 196). Over haar klederen draagt de gravin een wit linnen ‘kappotien’. Der Kinderen-Besier vermeldt kort iets over een ‘cappoet’: “Mantels, die anders van vorm en snit zijn en mouwen hebben, worden met ‘bizondere namen genoemd’: mandylke, kasack, cappoet [...] Wij weten nog niet zeker wat precies met sommige van deze namen wordt bedoeld” (Der Kinderen-Besier 1950, 43).

Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) geeft als definitie: ‘De naam van een overkleed. Een soort van overjas of regenjas, mantel’.

Afb. 14 *Dame met boezelaar* (Der Kinderen-Besier 1950, 239; J. Gole, R. Prentenkab.)

Volgens een andere bron is een ‘kappotien’ een mantel met hangmouwen (De Winkel 2006, 293). Naast een kostelijk kleed en de witte linnen mantel, draagt Genoveva een witte voorschort, ook wel een ‘boezelaar’.³¹ Eind zeventiende eeuw komen elegante kleine boezelaartjes op ‘met aardige zakjes en kant’ (afb. 14) (Der Kinderen-Besier 1950, 233). Nog om haar middel heeft Genoveva een blauwe sluier of een breed zijden lint. In II, 2 (1b-5) is ze niet meer in slaapkledij en verschijnt ze zonder de linnen witte mantel. In het derde deel is Genoveva ondertussen bevallen. Ze komt met ‘haar voorgaande klederen’ op, geboeid met een ‘ijzeren keten van ongeveer een arm lang’. Deze keten is niet alleen een teken van haar gevangenschap, maar dient ook om Benoni beter te kunnen vasthouden. De kamer speelde niet met een echt kind, maar ‘een gemaectt bussel kint’, een soort pakje van doeken.³² In het laatste bedrijf leven Genoveva en Benoni al zeven jaar in een hol in het bos. Dat zien we ook weerspiegeld in hun ‘qualycke’ kledij. Boven haar chique klederen draagt de gravin ‘een

³¹WNT: ‘Voorschort’: ‘kleedingstuk dat de vrouw bij het werk draagt om haar kleeren tegen vuil worden te beschermen; schort; boezelaar.’

³²WNT: ‘Bussel’: een pakje, luiers, doeken.

cappottien van wolfs oft andere rauwe vellen gemaect' en heeft ze haar 'cappe' opgewonden met een 'groenen syen doeck'. Een 'cappe' zou kunnen verwijzen naar de rechthoekige hoofddoek, 'een kaper of kap', waarmee dames het hoofd bedekken in de zeventiende eeuw (Der Kinderen-Besier 1950, 191). Benoni heeft zijn armen en benen bloot, met een wit hemd over of ook 'enighe rauwe vellen'. Hij heeft een jachtspriet, volgens het WNT een 'speer ten gebruike op de jacht, om het wild mede te doorsteken', in de hand.

Sifroj, die de twee ontdekt in het bos, 'en heeft anders geen jaghers cleeren aen, als den justacor oft cappotien; dat hy van eerst aen gehadt heeft'. Deze kledij 'dat hy van eerst aen had', zien we voor het eerst in de tweede scène van het eerste bedrijf (1b-2). Ook Sifroj draagt naar zijn stand een 'kostelyck kleedt' en dit met een korte 'justacor'. Op het einde van de eeuw evolueert het kostuum naar het uit Frankrijk afkomstige 'rockkostuum'. Dit bestaat uit een rock, ook wel een 'justaucorps', die de vorm heeft van een geklede herenjas met een vest en een kniebroek. De lange rock bedekt de romp en de benen tot aan de knieën (afb. 15) (Der Kinderen-Besier 1950, 195, 209). Klaar om te strijden heeft Sifroj verder 'geen harnas aan buiten een harnaskraag'.

Afb. 15 *Heer 1673* (Der kinderen-Besier 1950, 213; J. Verkolje, Rijksmus. N° 2520)

Aangezien de rock geen kraag heeft, dient de harnaskraag vermoedelijk als de 'noodzakelijke halsbedekking' (Der Kinderen-Besier, 195). Genoveva zet Sifroj een helm op, terwijl hij haar zijn 'degen', een soort zwaard met een eenvoudige handgreep, opdraagt (afb. 16).³³ De snit van de rock heeft opzij een paar diepe waaivormige plooiën, waartussen een split voor het doorsteken van de degen openblijft. Een andere degendrager is 'de bandelier'. Deze wordt van de rechterschouder schuin over de borst en de rug naar de linkerheup gedragen. De laatste decennia van de eeuw is de bandelier echter uit de mode en komen horizontale leren gordels met draagriemen op (afb. 16A) (Der Kinderen-Besier 1950, 210-211, 223-224). Zoals blijkt uit de vijfde uitgang in deel 2, bezitten ook Golo, Fulco en Adolf degens, maar hoe ze die precies dragen, is niet geweten. Ook Lanfrede heeft een degen, waarmee hij in het vijfde bedrijf Fulco kan vermoorden. Hij kan dit echter ook met zijn jachtspriet doen.

Afb. 16 *Twee heren* (Der Kinderen-Besier 1950, 218; A.: P. Schenck, Atlas van Stolk/B: J. Gole, Rijks.Prentenkab.)

³³WNT: 'Degen': een smal en puntig stootwapen van de lengte van een sabel.

Bij het rigide rockkostuum horen eenvoudige kousen, die geen ‘rimpels’ mogen maken. Een smalle kousenband, die sluit met een gesp onder de knie, moet de kous strak optrekken (Der Kinderen-Besier 1950, 195, 209-210, 219). Sifroij’s kostuum sluit aan bij deze regel, aangezien de graaf in het derde deel zijn ‘linkerkousenband ontbindt’. Wanneer Sifroij in het begin van dit derde bedrijf het zogenaamde overspel ontdekt, valt door razernij zijn hoed met pluimen van het hoofd. Bij het strakke rockkostuum hoort een stevige hoed van stijver materiaal (afb. 16A & B). De hoed wordt in deze periode kleiner: de randen zijn aan twee kanten of zelfs drie kanten opgetoomd tegen de bol. Vlak rondom de bol worden veren gelegd (Der Kinderen-Besier 1950, 195, 218).

In II, 2 (1b-5) komt Golo op, gekleed als een edelman met een ‘cappottien’ op zijn linkerarm en een ‘dunne genette oft bagette’ in zijn rechterhand. Wat een ‘genette’ en een ‘bagette’ precies zijn, is niet zeker. Aangezien het twee alternatieven zijn, moeten de woorden een gelijkaardige betekenis hebben. Mogelijk heeft hij een bloem bij zich om Geneveva te verleiden: een ‘genette’ is volgens het WNT een witte Narcis en een ‘bagette’ is volgens een bloemkundig woordenboek ook wel de benaming voor een witte tulp (Anoniem 1821, 482; Kramers 1847, 103).³⁴ De tovenares Mirna is als een oude vrouw gekleed. Ze heeft een ‘baggijn’ van een ‘vuil servet’ op het hoofd, met daarop nog een hoed. Der Kinderen-Besier (1950) vermeldt niets over een ‘baggijn’. Het WNT geeft als verklaring ‘eene soort van muts, vooral voor kinderen’. Verder draagt ze een bruine of zwarte laken vrouwenrok en een ‘mans cappot’.³⁵ Ook houdt ze een lang dun stokje als een toverstaf in haar hand.

Vooraf op basis van Sifroij’s kostuum met de ‘justacor’ en de ‘kouseband’, kunnen we besluiten dat de Goudbloemisten een garderobe bezaten die dicht aansloot bij de contemporaine mode. Maar diende deze kledij ook bij de Goudbloemisten als compensatie voor een eenvoudig ingericht speelvlak? De Paepe lijkt in zijn proefschrift geen gebruik te hebben gemaakt van de instructie, maar enkel van de speeltekst. Dat Wouters’ teksten geen complexe aanwijzingen over decorwissels bevatten, versterkt volgens hem de indruk dat de *Aalmoezeniersschouwburg* initieel over een eenvoudig ingericht speelvlak beschikte (De Paepe 2011, 248). Om een beter zicht te krijgen op het speelvlak van de Goudbloemisten, is een reconstructie van *De heylighe Geneveva* op basis van de speeltekst én de instructie noodzakelijk.

³⁴WNT: ‘Jenette’: In Vlaams-België. De Witte Narcis.

³⁵WNT: ‘Laken’: Benaming voor een geweven stof van wollen garen./‘Manskappot’: overkleed voor mannen.

3.6. Hypothetische reconstructie

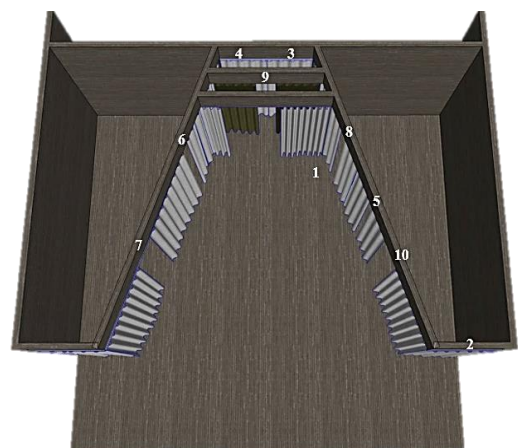
Deze hypothetische reconstructie combineert de informatie uit de tekst en de handleiding om na te gaan of de afmetingen van het podium realistisch zijn. Deze reconstructie is niet exhaustief: ze behandelt de scènes die op het eerste gezicht moeilijker te interpreteren zijn en extra toelichting, bijvoorbeeld in de vorm van een afbeelding, nodig hebben, maar ook scènes die ons extra informatie bieden over hoe er bewogen werd, welke decorstukken er waren en het gordijngebruik. Door na te gaan hoe er gespeeld werd, komen er meer zaken aan het licht en krijgen we een concreter beeld van de speelmogelijkheden van de kamer.

Voor het spel begint, staat Genoveva op de ‘hooghen handt’, dit is de rechterkant, en Sifroij op de linkerkant, elkaar omhelzende.³⁶ De hovelingen aanschouwen hen, onder wie Golo, die ‘barstende spijt’ heeft. Lucinda staat onder de linkervleugel bij Drogan, ‘als vrijagie maeken’ (afb. 17).³⁷

Afb. 17 *Beginpositie*

Een eerste moeilijkheid waar we op stuiten, is of we ‘links’ en ‘rechts’ moeten beschouwen vanop het podium of vanuit de zaal. Aangezien de instructie een soort regieaanwijzing is voor acteurs, lijkt vanop het podium het meest logische. In de instructie vinden we hiervoor bewijs: in (1h-11) staat een bed op nummer 3, waar Genoveva in een stoel aan de rechterzijde van het bed zit, ‘jegahens aen op n.º 4’. Vanop het podium is nummer 4 aan de rechterzijde van nummer 3 (afb. 18).

Afb. 18 *Plattegrond podium*

³⁶WNT: ‘Hand’: Overgang van betekenis van *hand* tot zijde laat zich gemakkelijk begrijpen: ‘immers met betrekking tot het lichaam van een en denzelfden persoon zijn *hand* en *zijde* zoogoed als synoniem.’/ ‘Hoogerhand’: ‘de rechterhand, rechterzijde.’

³⁷WNT: ‘Vrijage doen, — maken’: het hof maken, dingen naar de hand van een vrouw.

Als er een voordoek is, is deze beginpositie hoe de acteurs klaarstaan bij het opgaan van het doek (afb. 17). Na deze *tableaux-vivant*, gaat het doek terug open voor het eerste bedrijf onder het ‘steken de trompetten’ en ‘slaan de trommelen’. Een volgende moeilijkheid is dan ook de vraag of dit theater effectief een voordoek en prosceniumboog had, iets wat destijds relatief nieuw was (De Paepe 2011, 250). De Paepe laat in zijn doctoraat uitschijnen van niet: hij koos voor het *Aalmoezenierstheater* ‘een speelvlak volgens de Sint-Niklaas lay-out, *maar* met prosceniumboog en voordoek’ (De Paepe 2011, 256, 259) [eigen cursivering]. Uit een opmerking in de instructie zouden we echter kunnen afleiden dat er wel een voorgordijn aanwezig was. Wanneer Golo het laatste woord van het stuk uitspreekt, “wordt de voorste gordyn geschoven.”

In het eerste deel gebeuren geen verwisselingen van decor. In het tweede bedrijf daarentegen vindt er wel een decorwissel plaats. Voor de scène van Golo en Genoveva in II, 2 (1b-5), waarin Golo een brief schrijft naar Sifroj, staat een tafel met twee kaarsen, pen, inkt en papier op nummer 1 (afb. 19). Hierbij staan twee Spaanse zetelstoelen, dit zijn relatief luxueuze met leder beklede stoelen (afb. 20) (Blonde & De Laet 2006, 80).

Afb. 19 Decoropstelling II, 2 (1b-5)

Afb. 20 Zeventiende-
eeuwse Spaanse stoel
(Blondé & De Laet 2006, 80;
Brugge, Cathedral of Sint-
Salvator)

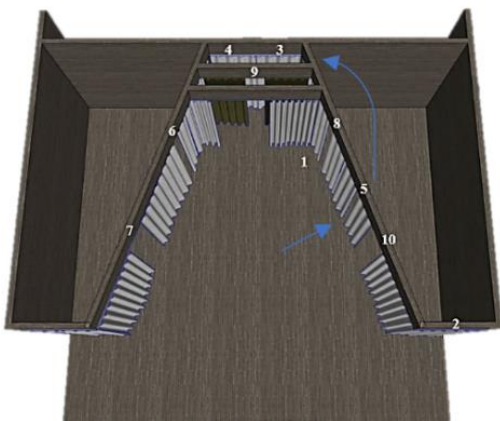
Genoveva zit aan de rechterzijde van de tafel, Golo aan de linkerzijde, ‘al schrijvende’. Nadat Genoveva de brief leest waarin Golo’s gevoelens staan, scheurt zij die. Dan ontbreekt in het handschrift een deel uit de druk waarin Genoveva wegloupt, Golo haar tegenhoudt en zijn liefde verklaart. Genoveva schrijft vervolgens aan de tafel naar Sifroj over het verraad van Golo. Ze hebben dit deel nochtans wel gespeeld, zoals uit de instructie blijkt: wanneer Golo zijn liefde bekend maakt aan Genoveva, reikt hij ‘met groote beleeftheyt’ zijn hand naar de hare. Genoveva trekt haar handen ‘heel nydig achterwaerts’ en loopt over het volledige theater. Golo volgt haar tot dat zij opnieuw gaat zitten om te schrijven.

In II, 4c (127r-129r) (1f-9) eisen Adolf en Fulco de degen van Golo op en slaan hem in de boeien met ‘een ysere keten omtrent een erm lanck’. Tot hun gemoed omslaat en ze de kant van Golo kiezen. Adolf, Fulco en Golo zweren de dood van Drogan. Op dat moment, blijkt uit de instructie, trekken ze hun degens uit en houden ze die naar elkaar omhoog. Maar Golo’s plan om ook de gravin te doden, doet Adolf en Fulco twijfelen: “maer Golo beginnende te spreken vande doot van Genovefa trekken hun deghens achterwaerts”. Uiteindelijk zijn ze toch overtuigd: “doch daernaer swerende, leggende alsvoren weder op een”. Wanneer Drogan en Lucinda aankomen, gaan Golo, Fulco en Adolf zich verbergen op nummer 2. In een parallelsène (1g-10) verklaart Drogan zijn liefde voor Lucinda, terwijl Golo, Fulco en Adolf terzijde commentaar geven (afb. 21).

Afb. 21 Parallelsène II, 5 (1g-10)

In II, d (130r-130v) (1h-11) nemen Adolf, Fulco en Golo Drogan gevangen. Ze trekken hun degens en steken een zakdoek in zijn mond. Wanneer Golo, Fulco en Adolf Drogan in het gordijn op nummer 5 dragen (afb. 22), gaan de twee achtergordijnen open en zien we een ‘ledikant’, volgens het WNT een bed met al of niet gordijnen, op nummer 3 en Genoveva, in de stoel, aan de rechterzijde van het ledikant, grenzend aan nummer 4 (afb. 23). Tijdens het gevecht moeten mensen van binnen dit decor hebben klaargezet. Deze losse decorelementen helpen om betekenis aan het speelvlak te geven: het bed verandert het speelvlak in een slaapkamer (De Paepe 2011, 248-249).

Afb. 22 Loopweg met Drogan

Afb. 23 Decoropstelling II, d (1h-11)

Deze scène maakt duidelijk dat nummers 4, 3 en 9 ‘compartimenten’ vormen. Met ongeveer 1,30 meter diepte en 2 meter breedte, is er juist voldoende ruimte voor een klein ledikant en een stoel. De zijkanten van het theater, begrensd door gordijnen met ingangen 6, 7, 8, 5 en 10, zijn geen compartimenten. Hier doen de gordijnen enkel dienst als ‘decor’ en de ruimte als doorgang. Zo komen in II, 6 (130v) (1i-12) Golo, Fulco en Adolf van de linkerkzijde terug binnen (afb. 22). Ze trekken Drogans klederen uit en hangen zijn bloes op de stoel. Dan werpen ze hem in het ‘hol’ van het ledikant en vermoorden hem. Wanneer in II, 7e (131r-131v) (1j-13) de hovelingen opkomen met kaarsen ‘om d’ander te lichten’, steken zij hun hoofd in dat ‘hol’: ‘soo Drogan int hol geworpen wert soo en wert hy niet meer gesien’. Dat Drogan niet meer zichtbaar is voor het publiek, bevestigt dat het bed gordijntjes heeft. In II, f (131v-132r) (1k-14) sluit Golo Genoveva op in haar kamer. Een scenische aanwijzing in de tekst stelt: ‘achtertoe Golo sluit Genoveva binnen’. Het eerste achtergordijn sluit, zodat het bed en de stoel niet meer zichtbaar zijn.

In III, 2 (134v-136v) (1b-17) toont Golo het hol van tovenaars Mirna aan Sifroij, die ‘te middel op het theater neffens een’ staan. In III, 4 (1d-19) komt Mirna uit nummer 6, waar een kleine koffer staat, ‘daer sy eenen grooten boeck ende spiegel’ uithaalt.³⁸ Terwijl Golo Mirna aanspreekt, staan Sifroij en Lanfrede aan hoek 2, volgens de instructie, ‘al off sy iet stil spraken, soo oock gedaen wordt in alle andere passagien, om de stilstaende personagien levendich te thoonen’ (afb. 24).

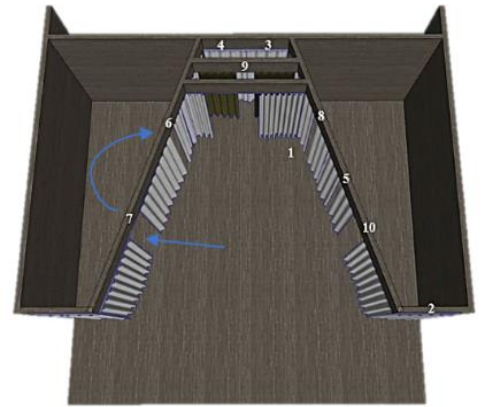

Afb. 24 Parallelsène (1d-19)

Dan gaat Sifroij naar nummer 6, met zijn aangezicht naar het gordijn. Terwijl Mirna haar bezwingen opzegt, maakt ze tot driemaal toe een ronde cirkel, met het open boek in haar linkerhand en het zwarte stokje in haar rechterhand. Op het laatste woord van haar gebeden geeft ze een slag op de aarde. Dan zet Sifroij zijn rechervoet op het koffertje en zijn linkervoet ‘inde ronde O die Mirna daarby maeckte’. Hij ontbindt zijn linkerkousenband en houdt een

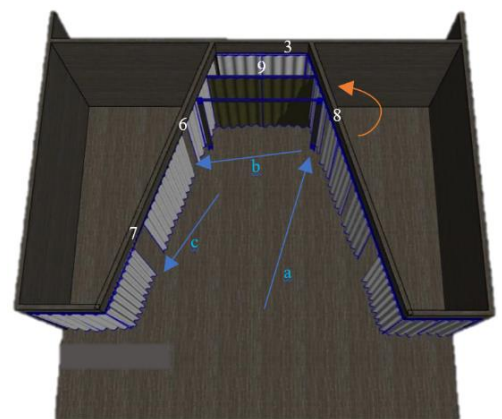
³⁸In de instructie staat deze uitleg onder ‘III^{en} Vuijtgancck’, maar deze info hoort bij de vierde uitgang.

spiegel, waarin hij het overspel ziet, in zijn rechterhand. In de instructie staat meer uitleg over deze ‘spiegel’: het is eigenlijk een rond bord, met onderaan ‘een stuk’ om vast te houden. Uit woede gooit de graaf de spiegel in twee, maar op het bord is alleen ‘blick genagelt in plaats van glas’, aangezien dat hetzelfde ‘rammelt alsof er echt glas gebroken wordt’.³⁹ Bij haar laatste bezwering vlucht Mirna in toegang 7. Sifroij loopt haar na met zijn degen en komt direct opnieuw uit nummer 6 (afb. 25).

Afb. 25 Loopweg Sifroij

Genoveva blijft in bedrijf 3 (1j-25) alleen met Benoni achter in het bos, wat duidelijk is doordat ‘de bosch ofte groen gordijn achter haer geschoven’ wordt (afb. 26, gordijn 9). In (11-27) legt ze Benoni ‘op de aarde’. Via de instructie weten we dat dat meer specifiek ‘tusschen inde gordijne op n.º 8’ is (afb. 26, a). Dan wandelt ze ‘al claeghende’ naar nummer 6 (b), waar ze met haar hand uit een beek drinkt. Het tonen van de beek wordt dus opgelost, doordat Genoveva haar hoofd in het gordijn steekt en doet alsof ze drinkt. Ze werpt haar trouwring ‘in het water’ achter het gordijn.

Afb. 26 Loopweg Genoveva

Vervolgens horen we een echo en gezang. Wanneer dit begint, knielt Genoveva op nummer 7 (c), met haar gezicht naar nummer 8. Ze spreekt de laatste regel voor iedere echo naar de echo toe, en de andere naar het publiek. Op dat moment gaat het groene gordijn open en ziet Genoveva Benoni aan een ‘opgevult reeken’. Dit kan omdat ondertussen ‘die van binnen’ het kind op nummer 9 of 3, ‘hoe verder hoe beter’ hebben gelegd (afb. 26, orange pijl). Genoveva zit voor het ree, ‘sonder groen aen tself te gheuen’. Dit alludeert waarschijnlijk op de zin: “gedoogh dat ick u jonst versoeck met weynich kruyt”, maar in de versie van Sint-Niklaas geeft ze het dier dus niet te eten. De instructie werpt wel vaker een ander licht op de speeltekst. Zo komen Adolf en Lanfrede in V, 1 en ook in 2d-45 volgens het spel met windhonden op, maar in de instructie staat: ‘daer syn geen honden’.

In het vierde bedrijf, (1a-28) is het decor opnieuw de slaapkamer van Genoveva: het ledikant staat op nummer 3 of 9, maar nu ook met de tafel met inkt op, stoelen en kaarsen aan de

³⁹WNT: ‘Blik’: Stofnaam: Metaal dat tot dunne bladen is uitgeslagen.

linkerzijde bij de gordijnen (afb. 27). In (1b-29) zit Sifroij aan de rechterzijde van de tafel en leest er een brief. Na het lezen spreekt hij ‘de rest alraesende’. In (1c-30) verschijnt Golo met de zozegde tong van Genoveva in een tinnen schotel die hij neerzet op de grond. Sifroij ‘weder in raserny vallende treckt synen deghen, doorsteeckt de tonghe tot vuyt de schotel trapse met voeten’.

Afb. 27 Loopweg geest

Opeens roept de geest van Drogan van binnen ‘ogh’ en horen ze gedonder. Sifroij en Golo, die beiden gaan zitten zijn, schrikken zo dat ze bij elke bliksem verbaasd opstaan. De geest, ‘van thoof totte voeten een wit slaepplaeken’, komt uit nummer 7 met in de rechterhand een toorts. Hij loopt recht over het podium, met de rug naar het publiek en het aangezicht naar Sifroij gericht. Volgens de aanwijzing in de tekst leidt de geest Sifroij naar een hoop stenen. De instructie weerlegt dit: “Daer en worden geen steenen gethoont of gesien”. Sifroij bezwijmt en de geest gaat heel traag tot in de gordijnen op nummer 10 (afb. 27, blauwe pijl). Voor deze scène moest *De Goudbloem* weten hoe bliksem na te bootsen. De instructie geeft een korte handleiding: “Om te doen blixemen doet 4 flambeeuwen aen en al brandende daer door met een korte buysen spiegelast cleen gestampt geblaesen dan met ysere bellen gebelt oft ander gerommel.” In Oost-Vlaanderen betekent ‘spiegelast’ spiegelhars (Van Houcke 1902, 699). Online vinden we meer informatie:

Er moet een man achter het decor of plankier staan op een hoge plaats met een bus in zijn hand met een deksel vol gaten en midden op die plek moet een brandende kaars staan. De bus moet gevuld zijn met vernispoeder (dit is hars) of zwavel, en als hij zijn hand met de bus omhoog zwaait, vliegt het poeder in de kaars, en dat ziet eruit alsof het bliksemt. (Anoniem 2019)⁴⁰

In V, c (150r-151r) (1e-39) valt Fulco, gekwetst, in het midden van het podium neer, met zijn hoofd naar 10 en zijn voeten naar 7. Deze afstand is rond de 5 meter en dus ruim voldoende voor een persoon om neer te liggen. Fulco spreekt over zijn verraderij met zijn hoofd opgericht en doet ‘al of hy steecten van de dootd creegh’. Dan wordt hij door de graaf vermoord. Nadat de dode binnengedragen is, zakt Sifroij met zijn buik op aarde, ‘t beklagh ouer syn huijvrouw doende’. Hij krabt met de handen in de aarde.

⁴⁰<https://static.kunstelo.nl/ckv2/hof/hofcultuur/donderenbliksem.htm> [online raadpleegbaar] [27/04/2019]

In V, 3 (2a-42) is op nummer 3, de plaats van het ledikant, een groot hol gemaakt.⁴¹ Benoni en Geneveva spreken vanuit het hol met Sifroij. Op het einde komt Benoni, zittend op de opgezette ree, uit het hol. Hij passeert met haast in het gordijn achter de andere personages, zodat hij alleen als een schijn zichtbaar is. Vermoedelijk bedoelen ze hier dat het voorste gordijn van de twee achtergordijnen gesloten is. Wanneer Golo het laatste woord spreekt, “wordt de voorste gordyn geschoven”. Dat kan dus moeilijk het voorste achtergordijn zijn, want dat is al toe. Er was dus vermoedelijk wel een voorgordijn, in tegenstelling tot wat De Paepe suggereerde.

⁴¹In de instructie staat deze uitleg ‘bij de IIII^{en} uitkomst’ in plaats van de derde. Dit is waarschijnlijk een vergissing.

4. Conclusie

Aan de hand van de ‘Instructie hoedaenich t Spel vande H. Genoveva dient verthoont te worden’, de schets van het podium, de speelttekst en de aanwijzingen hierin, maar ook met secundaire literatuur, maakte ik een hypothetische reconstructie van de voorstelling. Op die manier verkregen we meer inzicht in de speelmogelijkheden van *De Goudbloem*, een kamer die wellicht binnenskamers, mogelijk in haar gildehuis *De Gouden Arend*, een podium ter beschikking had. Dit zonder al te veel technische extra’s, maar met wel een aantal bijzondere decoraties. Tevens hadden ze kostuums ter beschikking die aansloten bij de nieuwste mode en wisten ze hoe zaken als gedonder en bliksem op scène te brengen. In de tekst van Wouthers zelf staan niet al te specifieke of complexe regieaanwijzingen, maar de instructie werpt hier een nieuw licht op. Zo wordt bijvoorbeeld heel gedetailleerd beschreven hoe personages moeten wandelen, liggen, spreken en bewegen.

Het zeventiende-eeuwse Vlaamse topstuk biedt ons een schat aan informatie over de meer lokale rederijderspraktijk in Sint-Niklaas, die, zoals bleek uit de opvoeringslocaties, een bloeiend leven leidde. De inhoudstafel in de appendix geeft een beter beeld van het repertoire van *De Goudbloem*, waarmee ik hoop aan te sporen tot verder onderzoek en belangstelling. Er ligt al een eerste kans in het vooruitzicht: in 2020 organiseert OPENDOEK het Landjuweelfestival in Sint-Niklaas.⁴² Dit evenement is een mooie aanleiding om de opvoering en het podium werkelijk te reconstrueren. Persoonlijk denk ik dat dit een schitterende symbiose op cultureel, literair, artistiek en architecturaal vlak kan uitmaken. Ik hoop dan ook ten stelligste dat deze masterscriptie als stimulans en leidraad kan dienen om *De heylighe Genoveva* écht op de planken te brengen.

⁴²OPENDOEK VZW, <https://www.opendoek.be/landjuweel/2020> [online raadpleegbaar] [2/05/2019]

5. Bibliografie

1. ONGEPUBLICEEERDE ARCHIEFBRONNEN

ARCHIEF VAN DE KONINKLIJKE OUDHEIDKUNDIGE KRING VAN HET LAND VAN WAAS:

Rekening De Goudbloem 1616, nr. A 273.

Resolutieboek van De Goudbloem, nr. A 297.

Verzamelhandschrift Rederijkerskamer De Goudbloem van Sint-Niklaas, nr. 269.

2. WEBSITES

CADGIS

Federale Overheidsdienst Financiën, *CadGIS*.

[<https://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/>] [raadpleegbaar op 21/04/2019]

GEOPORTAAL

Agentschap Onroerend Erfgoed, *Geoportaal*.

[<https://www.onroenderfgoed.be/>] [raadpleegbaar op 21/04/2019]

INVENTARIS ONROEREND ERFGOED

Agentschap Onroerend Erfgoed, *Inventaris Onroerend Erfgoed*, 2007-2016.

[<https://inventaris.onroenderfgoed.be/>] [raadpleegbaar op 25/02/2019]

WNT 2007-2018

Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT), 2007-2018.

[<http://gtb.inl.nl/search/>] [raadpleegbaar op 19/01/2019]

3. SECUNDAIRE LITERATUUR

ANONIEM 1821

[Anoniem], *Bloemkundig woordenboek, bevattende: eene beschrijving van meer dan 2200 gewassen (waaronder 170 van de mooiste heiden), zoo boomen, heesters als planten*. Amsterdam, 1821.

ANONIEM 2019

[Anoniem], *Donder en Bliksem*. 2019.

[<https://static.kunstelo.nl/ckv2/hof/hofcultuur/donderenbliksem.htm>] [raadpleegbaar op 27/04/2019]

BEVEL 1887

P.W. Bevel, *350 jarig jubelfeest der rederijkerskamer De Goudbloem van Sint-Nikolaas, 1536-1886*. Sint-Niklaas, 1887.

BILLIET 1873-1875

[Lodewijk] Billiet, 'Over de rhetorika de Goudbloem van Sint-Nicolaas. Hoofdkamer van het Land van Waas', *Annalen van den Oudheidkundigen Kring van het Land van Waas* 5 (1873-1875), 327-360.

BILLIET 1876-1877

[Lodewijk] Billiet, 'De Waassche primussen der Hooge school van Leuven', *Annalen van den Oudheidkundigen Kring van het Land van Waas* 6 (1876-1877), 219-234.

BLONDE & DE LAET 2006

Bruno Blondé en Veerle De Laet, 'Owning Paintings and Changes in Consumer Preferences in the Low Countries, Seventeenth-Eighteenth Centuries.' In: Neil De Marchi en Hans J. Van Miegroet (red.), *Mapping markets for paintings in Europe, 1450-1750, Studies in European urban history (1100-1800)*. Turnhout, 2006, 68-86.

DATHEEN 1566

Pieter Datheen, *De Psalmen Davids, ende ander lofsanghen*. Heidelberg, 1566.

DE BOCK 1966

Eugène de Bock, 'De Genoveva van Anton. Franc. Wouters', *Jaarboek De Fontaine* (1966), 119-125.

DE BRUYNE 1987

Bart De Bruyne, *De herberg in het Land van Waas: bijdrage tot de studie van het herbergwezen op het platteland tijdens de 17e en 18e eeuw*. Gent, 1987. [Onuitgegeven masterscriptie]

DE LA SERNA SANTANDER 1809

Carlos Antonio de la Serna Santander, *Mémoire historique sur la bibliothèque dite de Bourgogne présentement bibliothèque publique de Bruxelles*. Brussel, 1809.

DE PAEPE 2011

Timothy De Paepe, 'Une place pour les comédies...'. *De relatie tussen inrichting, repertoire en gebruik van de Antwerpse theatergebouwen tussen 1610 en 1762*. Antwerpen, 2011. [Onuitgegeven proefschrift]

DE PAEPE 2015

Timothy De Paepe, 'Computer-visualisaties van de theater-architectuur in de Lage Landen (1600-1800)'. In: Thomas Combret e.a., *Theater: een westerse geschiedenis*. Tiel, 2015, 145-155.

DE POTTER & BROECKAERT 1975

Frans de Potter & Jan Broeckeaert, 'Gilden en andere genootschappen der stad St.-Nicolaas.' In: *Geschiedenis der stad St.-Nicolaas*. Brussel, 1975, 142-164. [tweede deel]

DER KINDEREN-BESIER 1948

J.H. der Kinderen-Besier, *Modespiegeltje uit de Gouden Eeuw. Met 24 tekeningen van de modekleding der Nederlandse vrouwen in de 17de eeuw*. Rotterdam/'s-Gravenhage, 1948.

DER KINDEREN-BESIER 1950

J.H. der Kinderen-Besier, *Spelevaart der mode: de kledij onzer voorouders in de zeventiende eeuw*. Amsterdam, 1950.

DE SCHOUTHEETE DE TERVARENT 1872

[Amédée] de Schoutheete de Tervarent, *Inventaire Général Analytique des Archives de la ville et de l'Eglise primaire de Saint-Nicolas*. Brussel, 1872.

DE WINKEL 2006

Mariek de Winkel, *Fashion and Fancy: Dress and Meaning in Rembrandt's Paintings*. Amsterdam, 2006.

GEERTS 1876 – 1877a

Joseph Geerts, 'Notice sur le Landhuis, ou maison dite du Pays de Waas', *Annalen van den Oudheidkundigen Kring van het Land van Waas* 6 (1876 -1877), 235-257.

GEERTS 1876 – 1877b

Joseph Geerts, 'De groote markt van St-Nicolaas omtrent 1780', *Annalen van den Oudheidkundigen Kring van het Land van Waas* 7 (1876 - 1877), 209-210.

GOOSSENS & WILLAERT 2003

Jan Goossens & Frank Willaert, 'De liederen van Jan I. Diplomatische editie', *Queeste* 10 (2003), 115-126.

HUMMELEN 1982

W.M.H. Hummelen, *Amsterdams toneel in het begin van de Gouden Eeuw: studies over Het Wit Lavendel en de Nederduytsche Academie*. 's-Gravenhage, 1982.

HUMMELEN 1985

W.M.H. Hummelen, 'De mise-en-scene van de "Spaanschen Brabander"', *Spiegel der Letteren* 27 (1985), 1-21.

KRAMERS 1847

J. Kramers Jz., *Algemeene kunstwoordentolk*. Gouda, 1847.

LAEVAERT 1966

Louis Laevaert, *Stad Sint-Niklaas. Bijdrage tot de geschiedenis van de wijken, straten, pleinen, huizen en markt*. Antwerpen, 1966.

MERTENS 2017-2018

Thom Mertens, *Teksteditie. Middelnederlandse handschriften. Syllabus (versie 1.9)*. Antwerpen, 2017-2018. [ongepubliceerde syllabus voor sw05 Oefeningen in de Nederlandse Taal- en Letterkunde/cursus 1112flwtln]

OPENDOEK VZW

OPENDOEK vzw, *Landjuweelfestival van 2020 in Sint-Niklaas*. [<https://www.opendoek.be/landjuweel/2020>] [raadpleegbaar op 2/05/2019]

PAUWELS 1918

M. Pauwels. 'Sint-Niklaas, de Hoofdstad van het Land van Waas', *Vlaamsch Leven* (1918) 22 (maart), 339-345.

REYNAERT 1903

J. Reynaert, 'Johannes van Nieulande, pastoor van Sint-Nicolaas en kronijkschrijver', *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas* 22 (1903), 43-188.

SCHOTEL 1862

G.D.J. Schotel, *Geschiedenis der Rederijkers in Nederland I*. Amsterdam, 1862.

SCHOTEL 1864

G.D.J. Schotel, *Geschiedenis der Rederijkers in Nederland II*. Amsterdam, 1864.

SNELLAERT 1846

F.A. Snellaert, 'De Goudbloem van Sint-Nikolaes, hoofdkamer van 't Land van Waes', *Belgisch museum voor de Nederduitsche tael-en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands* (1846), 300-321.

VANISTENDAEL 2011

Cor Vanistendael, 'Les Cléfs d'Or: de geschiedenis van een theater- en danszaal te Sint-Niklaas 1782-1819', *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas* 114 (2011), 225-252.

VAN BROECK [1985]

Georges Van Broeck, *Hoofdrederijkerskamer van Waasland De Goudbloem Koninklijke toneelafdeling Vriendenbond 1885-1985: 100 jaar toneelleven*. Sint-Niklaas, 1985.

VAN BRUAENE 2004

Anne-Laure Van Bruaene, 'De Goudbloem.' In: *Repertorium van rederijkerskamers in de Zuidelijke Nederlanden en Luik 1400-1650*. S.l., 2004. [https://www.dbnl.org/tekst/brua002repe01_01/brua002repe01_01_0134.php] [raadpleegbaar op 18/02/2019]

VAN BRUAENE 2008

Anne-Laure Van Bruaene, *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*. Amsterdam, 2008.

VAN DEN BOGAERDE 1825

A. J. L Van den Bogaerde, *Het distrikt St. Nikolaas, voorheen Land van Waes, provincie Oost-Vlaanderen, beschouwd met betrekking tot deszelfs natuur-, staat- en geschiedkunde, gevolgd door eene bijzondere beschrijving van elke stad, dorp of gemeente in hetzelfde gelegen III*. Sint-Niklaas, 1825.

VAN DER HAEGHEN E.A. 1891-1923

Ferdinand van der Haeghen e.a., 'Chambres de rhétorique. Saint-Nicolas (Waes).' In: *Bibliotheca Belgica. Bibliografie générale des Pays-Bas, fondée par Ferd. Van der Haeghen et publiée sous sa direction*. Gand, 1891-1923, 145-149.

VAN DRIESSCHE 2011

Thomas Van Driessche, 'Een blik op de geschiedenis van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas (1861-2011)', *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas* 114 (2011), 39-94.

VAN EEMEREN 1988

G. van Eemeren, 'Algemene Inleiding.' In: G. van Eemeren (ed.), *Abraham de Koning. Het tweede Dochters-Speeltjen*. Leuven/Amsterdam, 1988, 3-6.

VAN ELSLANDER 1969

A. Van Elslander, 'Lijst van Nederlandse rederijderskamers uit de XVe en XVIe eeuw door A. van Elslander', *Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica "De Fonteine" te Gent Jaarboek 1968*, Gent 18 (1969), 29-60.

VAN HOUCKE 1902

Alfons van Houcke, *Ambacht van den loodgieter en zinkbewerker*. Gent, 1902.

VAN REMOORTERE 2014

Kristof Van Remoortere, 'Topstukkendecreet Verzamelhandschrift rederijderskamer De Goudbloem Sint-Niklaas', *Nieuwsbrief KOKW* 3 (2014), 4. [<http://www.kokw.be/figuren/nieuwsbrieven/Nieuwsbrief%2003-2014.pdf>] [raadpleegbaar op 18/02/2019]

VERMEIRE 1999

Sophie Vermeire, *Het cultureel verenigingsleven te Sint-Niklaas (1848-1914)*. Gent, 1999. [Onuitgegeven masterscriptie]

VON ROEDER-BAUMBACH 1943

Irmengard von Roeder-Baumbach, *Versieringen bij blijde inkomsten: gebruikt in de Zuidelijke Nederlanden gedurende de 16^e en 17^e eeuw*. Antwerpen, 1943.

WORP 1920

J.A. Worp, *Geschiedenis van de Amsterdamschen Schouwburg 1496-1477*. Aanvullingen tot 1872 voorzien door Dr. F.M. Sterck. Amsterdam, 1920.

WOUTHERS 1664

Antoon Frans Wouthers, *De Heylige Genoveva, ofte herkende onnooselheyt: blij-eyndende treurspel*. Antwerpen, 1664. [https://books.google.be/books?id=xoo0RIYP2pMC&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false] [raadpleegbaar op 22/04/2019]

WOUTHERS 1684

Antoon Frans Wouthers, *De stantvastige Genoveva, ofte Herstelde onnooselheyt: Bly-eyndend treurspel*. Amsterdam, 1684. [https://books.google.be/books?id=F69pAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false] [raadpleegbaar op 25/04/2019]

WOUTHERS 1721

Antoon Frans Wouthers, *De stantvastige Genoveva ofte herstelde onnoselheyt. Bly-eyndigh treurspel. Sal ten Tonneel vertoont worden door de Rymkonst broeders van het Gilde van Rhetorica van den Aldersoetsten Naem JESUS [...]*. Antwerpen, 1721. [https://books.google.be/books?id=XneS5x-Y16AC&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false] [raadpleegbaar op 21/04/2019] [Universiteit Leiden]

7. Appendix inhoudstafel handschrift

Deze bijlage omvat een inhoudstafel van het rederijkershandschrift. Sommige toneelstukken in het handschrift zijn volledig uitgeschreven, andere slechts met hun titel aangeduid. Billiet lijst dit repertoire ook op. Al de stukken die hij noemt komen overeen met die van het handschrift (Billiet 1873-1875, 357). De veelvoorkomende chronogrammen zijn opgelost.

Band: Vrij gulde van rhetorica ghesegt de Gout-bomme binnen St-Nicolaes. lande van Waes onder kenspreuk prudens simplicitas

1r blanco

1v chronogram [2 regels telkens 1643]

2r Een triumphe ende lof vanden wysen voorsinnighen ende Constminnenden Heere Ioris Saman

2v In de jaere 1612 is verthoont van wegen onze RedenRijke Caemer geseijt de gauw blomme het spel vanden heylighen Nicolaes [...] ende het jaer 1613 het spel van Olephernus

3r Voor-reden van dit boeck in't cort en waerom dat geschreven wort

4v-18r Vrijagie van Herders en Herderinnen (Herders Vrijagie)

4v Inhoudt

5r Personagien

5v-9v Eersten uitganck

9v-14v Tweede uitcomen

15r-18r Tweede Deel. Tweede Uitcomen [vergissing]

18v-19v [blanco]

20r-37v Beyken (Hooveerdicheyt van W. Ogier)

20r Persoonagien

20v Eerste uytkomen

30r Derde uytcomen

30v Vierde uytcomen

32v Vyfde uytkomen

35r Sesde Uytkomen

38r-v blanco

39r-39v Treur-dicht over de droeve doot vanden wysen voorsinnighen ende Constminnende Heere Hr. Ioris Saman

39v-40r Liedeken, op de wyse van Coninck van Engelant

40v Andere treurdicht over de droeve doot vanden voorschreven Heere Ioris Saman

41r-41v Lofdicht ter eeren vanden wyse voorsinnighen en const-minnende Heere Hr. Jacobus Saman

42r Liedeken, op de stemme une, deuse, troise, quatre, & c.

42v-46v Willekom van den Prins (muziekspel)

42v Persoonagien

46v Liedeken Stemme 'k Zie den Hemel vol van vreugde

47r-54v de klucht van Platten Dierick (47r-54v)

47r Personagien

47v eerste uitganck
49r Den tweeden Uytganck
51r Derden Uytganck
51v Vierden uytganck
53r Vyfden Uytganck

55r blanco

55v-77r Schotse Quinten

55v Cluchte verthoont op de Rethorycke feest gehauden den xxviii en September 1664
56r Personagien
57r Eerste deel Eerste Uytcomen
58r Tweede Uytcomen
58v Derde Uytcomen
60r Vierde Uytcomen
61v Tweede deel Eerste Uytcomste
62r Tweede Uytcomste
64r Derde Uytcomen
65r Cleuppel liedt
65v Vierde Uytcomste
66v Vyfde Uytcomste
67v Derde Deel Eerste Uytcomste
69v Tweede Uytcomste
70r Verthooninghe van de Bergaefuenisse Derde Uytcomen
71r Vierde Uytcomste
77r Vijfde Uytcomste

77v blanco

78r-82v Cluchte van den Soldaet (= *Den uytghetapten Koopman ofte Mislukten Dragonder van Joan de Grieck*)

78r Personagien
79v Tweede Uytcomste
81v Derde Uytcomste

83r blanco

83v-111v T herstelde Coninckryck (Bly eynde treurspel)

83v Inhoudt
84r Personagien
84v Eerste deel Eerste Uytcomste
86v Tweede Uytcomste
88r Tweede deel Eerste Uytcomste
91r Tweede Uytcomste
94r Derde deel Eerste Uytcomste
97r Tweede Uytcomste
99v Vierde deel Eerste Uytcomste
105r Vyfde Deel
106v Eerste verschooningh
108r Tweede verschooningh

113r-116r Instructie hoedanich 't spel van de H. Genoveva dient verthoont te worden

116v-155v De heylighe Genoveva ofte herkende onnoselheyt

116v Persoonagien

117r Eerste deel Eerste Uytkomst [tussen 117 en 118 een pagina vergeten te nummeren]

118r Tweede Uytkomst [niet genummerd, 119r wel genummerd maar als 118]

121v Tweede deel Eerste Uytkomst

122r [121 in het handschrift] Tweede Uytkomst [124 vergeten]

125r Derden Uytganck

127r Vierden Uytganck

129r Vyfden Uytganck

130v Sesde Uytkomst

131r Sevenste Uytkomst

132v Derde Deel Eerste Uytkomst

134v Tweede Uytkomst

136v Derden Uytganck

137v Vierden Uytganck

138v Vyfden Uytganck

140v Sesden Uytganck

144v Vierde Deel Eerste Uytkomst

146v Tweede Uytkomst

148v Derde Uytkomst

149v Vyfde Deel Eerste Uytkomst

150r Tweede Uytkomst

151v Derde Uytkomst

154v Vierde Uytkomst

156r-v blanco

157r-168r Clucht vanden Moet willighen Boots-gesel (Verthoont op de Rethorycke feest den j en febrj 1671)

157r Verthoonders

168v-181v Den Cluchtige Vrijagie (Hackelaer) (Verthoont op de Rhetorijcke feest den 5 febrj 1673)

168v Inhoudt

169r Persoonagien

169v Eersten Uytganck

170v Eerste deel

173v Tweede deel

178r Derde deel

181v

Op den 29^{en} mej 1650 wiert verthoont binnen dese camer geseijt de gaublonne het spel vanden coninck David met noch een cluchte die in het ongereet sijn geraeckt

Op den 15^{en} ende 16^{en} september 1663 is getoont t' spel vande gedwonghen vrient

Op den 15^{en} januarij 1664 is nog eens 't klugt getoont die in het ongereet geraeckt sijn

182r-185v Nota [enkel titels van stukken/personages die vermeld worden]

182r

Inder jaere 1686: 'het houwelyck van niet by forme van cluchte door dese naervolghende personen [...]'

Inde Jaere 1686 inde maent september: het spel van Belemperia ofte Philibertus graeve van Vlaenderen

Personnagien

182v Inden jaere 1689 is verthoont by forme van Samen Spraecke Jan Vijt Matthijs, fransman Gillis talboom, engelsman, Gillis de Pock, Vlaminck, merins maers, Lantsman

183r

Inden Jaere 1695 is verthoont de commedie van Scharnelle

Jaer naer is verthoont den geveijnsden Sieckaert door dese naervolgende personen [...]

183v

In het jaer 1698 opden 15en ende 17en jan. Is verthoont de Cid ofte blijeyndighe treurliefde [...] door dese naervolgende verthoonders [...]

Anno 1699 inde vasten Avont daeghen is verthoont de mechelse maenblusser verthoonders sijn dese [...]

184r

Inden selven jaere opden eersten ende tweeden juny is verthoont de vreetheyt van Noron Rooms keijser ofte den veijnsenden torquatus de acteurs waeren dese naervolgende [...]

184v

De cluchte naer het spel genaempt Scapijn

Anno 1705 opden 15en january is verthoont de clucht vanden gelaesen doctoor thoonders waeren dese [...]

185r

Inden jaere 1706 is verthoont door dese naervolgende liefhebbers de verliefde periander ofte veranderlijke liefde [...]

185v Lyck dicht van Joos de Vleeschauwer (chronogram)

186r liedeken (dat gesongen is opden willecom van heer hoofs prins Js Joannes P Zaman)

186v chronogram (elke regel vormt 1693)

187r-v Corte Aenspraecke Gedaen voor de Redenrijcke maeght Geseijt de Gaublonne (1708)

187v Chronogram (elke regel vormt 1708)

188r-v In het jaer 1711 den 17en ende 19en januari is verthoont door dese naervolgende acteurs binnen de camer van Rhetorica nederlantsche voyagie verbeelt inden lachenden democretis ende den weenenden Eracletus (Democritus + Jason). Naer dese comedie wiert verthoont het treur spel van Jason bij forme van clucht

189r-v Den 24, 25 en 26 gebruari 1715: Is door onser rederycke gilde der princelyke gaublonne verthoont het droevigh treurspel ende bijlinghe van Carel Coninck van Engellandt door dese naervolghende liefhebbers [...]

190r

Ten jaere 1718 is door de confrers der selver gilde verthoont het treureijndigh spel vanden romeynschen veltoversten ende H. Eustachius ghedoot onder den keyser Trajanus waernaer volghde de klught vanden verloren schildwacht

Ten jaer 1719 is door deselvue liefhebbers verthoont het spel vande ghedwonghe vrientschap met de clught vanden moetwillighen bootsgheselle

190v-193v blanco

194r-195r 1713 Gheluck-wenschinghe aenden seer hoogh gheboren ende seer edele heer M. her Ferdinande Phillipe 1713

195v-196r Liedeken stemme: adieu werelt met al u geruisch

195v Chronogram 1713

196v-197v Ten Jaere 1728 is door onze kamer verthoont het spel van Clodovius eersten Christenen koning van vrankerijck

196v Voor-Reden

197v Chronogram 1728

198r-v In Jaere 1732 is door onze kamer verthoont het spel van Marie de Valois hertoginne van Bourgondien, van Lothier, van Brabant, gravinne ende vlaenderen

198r Aenspraeck van het voorn(oemde) spel

198v-199r Plicht reden

199v-204v Verhael der inhaelinge van den zeer geleerden heer Philippus Josephus De Wever

205r-v blanco

206r-v De volgende Jaerschriften hebben gehangen in onsen choor op den dagh van den soeten naem Jesus

207r blanco

207v-210r Kort verhael van de inhaelinge van de zeer geleerden heer Egidius Franciscus De Grave gebortigh van St Nicolaes lande van Waes

210v blanco

211r-212r Voorreden van het spel van Essex

211v nae-reden

212v Over de processie voor de bisschop van Gent

213r-v Plichtreden gedaen van wegen het Rethorica aen jonker Robert Jan Moerman heere van Ledeghem

214r-v Voor reden van het spel van Constantinus

215r-v Aengaende het Landt-juweel tot St-Nicolaes

216r-217r Lijst van de aengenomen Pelotons die naer de 86 prijs-vogels hebben geschoten [...] met het getal der prijzen die ieder gilde heeft gehadt zoo als volght

217v blanco

218r-222v Beschrijvinghe van de inkomste van haere koninglijke hoogheden binnen den lande van Waes

223r De bLoeMen begInnen In 't Lant t'ontLUYCKen 't Is te snoeYen (chronogram 1762)

'Dit jaer den ... februarii, wanneer dienenden deken was d'heer ende meester P.J. De Wever L.D.R. hebben ten sijnen huys sig begen negen lieber persoonen aen de gildebreeders zoo veel vermakelijke stonden moeten verschaft hebben' (zie ook Billiet 1873-1875, 359).

223v-225v 1766 Op Den 6de der maend Apris is overleden den seer Edelen Heer Francois
Joseph Sanchez de Castro
224v Rouw-Sught